

*Soltanşa
Atanyýazow*

ADYŇ

NÄME

Şemsetdin Ak

ATANYÝAZOW .S Adyň näme? Orta hem uly ýaş
mekdep okuwçylary üçin. «Magryf» , Aşgabat 1978
52 sahypa

Filologiýa ylymlarynyň kandidaty S.Atanyýazow «Adyň
näme?» kitapçasynynda adam çagalykda dakylýan atlaryň
ýüze çykyşy, olaryň aňladýan gurluşy hem olaryň üýtgäp
durşy hakynda gyzykly gürüş berilýär.

«Magryf» NEŞRIRÝATY © AŞGABAT — 1978

Latyna geçiren
Şemsetdin Ak
2019

ADYŇ NÄME?

SOLTANŞA ATANYÝAZOW

Latyna geçiren:

Şemsetdin Ak

GIRIŞ

Atsyz adamy göz öňüne getirmek kyndyr. Her kimiň öz ady bar. Maşgalada, kollektiwde¹, jemgyýetde adam şol ady bilen tanalýar. Eýsem, siziň adyňyz näme? Bu soraga her haýsyňyz bir hili jogap berersiňiz. Gyzlar Gözel, Akjagül, Aýna, Altyn, Bahargül, Göwher, Gülälek, Jeren, Maral, Näzik, Nabat, Tawus, Şeker ýaly atlary tutarlar, oğlanlar bolsa, belki, Mergen, Serdar, Arslan, Myrat, Aman, Esen, Kömek, Begenç, Akmyrat, Gadam, Döwran diýip jogap bererler, şeýle atlaryň manysyna üns berdiňizmi? Köpüsi düşnükli. Gyzlara we oğlanlara bu atlary dakan ene-atalaryň olara nämäni arzuw edendigini hem aňlamak mümkin. Emma ýokardaky soraga Zöhre, Jemile, Mahym ýa-da Gutly, Haýdar, Azym diýäýseler, siz şol atlaryň manysyna düşünermisiňiz? Elbete, ýok, çünki bu atlaryň köpüsi çet dilleriň sözlerinden emele gelipdir. Arap dilinde Zöhre — «ýaldyrawuk», Jemile — «gözel gyz», Haýdar — «ýolbars», Azym — «uly», «beýik», pars dilinde Mahym hem «aýym» ýaly manylary aňladýar. Gutly diýen at türki sözdendir, emma bir wagtlar «bagt» manysyny aňladan gadymy «gyt» sözi häzirki türkmen dilinde öňki manysynda ulanylmaýar, ol diňe «gutlamak», «gutly bolsun» ýaly sözlerde saklanypdyr. Diýmek, Gutly — öň «bagtly» diýen manyny aňladypdyr.

1 Коллектив - işgärler, kollektiw, köpçülik, topar

Adamlara dakylýan atlaryň aglabasy dildäki adaty sözlerden, gündelik durmuşda ulanylyp ýörlen zatlaryň, predmetleriň ²(предметлериң), hadysalaryň ... atларыndan hasyl bolýarlar. Häzirki wagtda manysy ýatdan çykarylan atlaryň ählisi-de ilki ol atlary döreden halk üçin düşnükli bolupdyr. Diýmek, manysyz at ýokdur.

Adam atlary uzak wagtyň önümidir. Olar adamzat jemgyýetiniň taryhy baglanyşykly ýüze çykýarlar, jemgyýetiň ösmegi bilen ösýärler, özgerýärler. Wagtyň geçmegi bilen käbir sözler ulanylyşdan düşüp galýarlar, olaryň ýerini bolsa täze sözler eýeleýärler.

Adamlaryň arasyndaky aragatnaşyk ösdügiçe, diňe bir adyň özüni däl, eýsem, onuň daşyndan atanyň adyny we familiýany ulanmagyň zerurlygy ýüze çykýar.

Adam atlarynyň çuňň ýaly özboluşly taraplaryny: aňladýan manylaryny, dürli döwürlerdäki ösüş we özgeriş aýratynlyklaryny, dil ylmynda tutýan ornuny, atlaryň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly döp-dessurlary öwrenýän ýörite ylym bar. Oňa antroponimika diýýärler (grekçe antopos — «adam», onoma — «at», ýagny adam atlary hakyndaky ylym). Ol onomastikanyň (has atlary öwrenýän ylmyň) bir sahasydyr.

Eliňizdäki şu kitapçada biz türkmen adam atlarynyň ýüze çykyş taryhy, olaryň aňladýan manylary, at goýmakdaky gadymy döp-dessurlar, atlaryň gurluşlary, olaryň gizlin syrlary barada gürrüň etjekdiris.

² Предмет - Mowzuk

GADYMY GEÇMIŞE NAZAR

Adamzat jemgyýetiniň ýaňy döräp başlan döwürlerinde biziň häzirkil ulanýan atlarymyz, familiýalarymyz hökman hem bolmandyr. Emma adamlaryň arasyndaky aragatnaşyk has ösüberensoň, bir adamy beýleki birleri bilen gatyşdyrmazlyk üçin, olara dürli-dürli atlar goýlupdyr. Ilki-ilkiler ýeke söz adam adynyň, atasynyň adynyň we familiýasynyň ýerini tutup bilipdir. Aziýanyň we Afrikanyň käbir taýpalarynda bu ýagdaýa häzir hem duş gelinýär. Adam atlary barada «Sen we seniň adyň» diýen gyzykly kitaby ýazan belli ýazyjy Lew Uspenskiniň habar berşine görä, hut ýaňy-ýakynlara çenli çukçalarda ýekeje at ulanylypdyr. Uzaga gitmek hökman däl. Ynha, türkmenleriň «Mämmetjan», «Akpamyk» ýaly gadymy ertekleriniň gahramanlaryny, Magtymguly, Seýdi, Mollanepes ýaly görnükli şahyrlarymyzy, Sanjar, Gowşuthan ýaly taryhy şahslary biz bir at bilen tanaýarys ahyry!

Emma adamyň atasynyň we öz adynyň bilelikde ulanylyşy has gadymy döwürler-de mahsusdyr. V—VIII asyrlarda ýazylyp, Orhon we Ýeniseý derýalarynyň boýundan tapylan irki türki ýazuw ýadygärliklerde Baýna Sonu oğly Külüg Çur («goşunbaşy Baýnanyň oğly batyr Çur»), Uçun Külüg Tirig oğly Külüg Toganmyn («batyr diri Uçunyň oğly batyr Togamyn») ýaly atlara duş gelýäris. Bu ýerde atasynyň ady öňden, öz ady bolsa yzdan getirilipdir. Şol ýadygärliklerde ýokardaky ýaly uzyn atlara seredende, sada we goşma sözlerden durýan gysga atlar (diňe adamyň öz ady) has köp ulanylypdyr. meselem: Kültegin («batyr gul». «Tegin» — şazadalaryň adynyň yzyna goşulýan sözdür), Bilge kagan («bilimli han»), Elteriş («ilden saýlanan») we ş.m.

Biziň ata-babalarymyz ýaş çagalara (ähtimal, oglanlara) olar ýigit ýetip, uly ile peýdaly bir gowy iş bitirýänçä, hakyky at goýmadyk bolmaga çemeli. Ynha, Gorkut atanyň rowaýatlarynda gürrüň berlişine görä, Baýböri begiň 15

ýaşly ogly Oguz ülkesine gaýdyp gelýän söwdagärleri 500 garakçynyň çozuşyndan halas edýär. Şu wakadan soň, Baýböri beg uly toý tutýar we ogluna at dakdyrýar. Gorkut ata ol ýigide Bamsy — beýik diýen ady goýýar. Derse hanyň 15 ýaşly ogly Baýyndyr hanyň güýçli öküzi ni ýeňenden soň oňada Gorkut ata Bogaç (Bogaç — «buka», ýagny « öküz ýaly güýçli pälwan») diýip at berýär.

Hut şeýle ýagdaý altaýlylarda ýaňy-ýakynlara çenli dowam edipdir.

Türki halklaryň şol sanda türkmenleriň gadymy ýazuw ýadygärliklerinde olaryň iň irki atlary barada hem ençeme maglumatlara duş gelinýär. Meselem, XI asyryň görnükli dilçi alymy Mahmut Kaşgarynyň «Türki sözleriň diwany» diýen 3 tomndan ybarat sözlüğünde türki adam atlary has köp tutulýar. Ine, olaryň käbirleri: Alptegin (« batyr adam », « batyr şazada »), Bugrahan (bugra — iki örküçli düýe), Küçtegin («güýçli adam»), Toňahan (toňa — Hindistan ýolbarsy), Toňa alp är («ýolbars ýaly batyr är»), Gutlug (Gutly, ýagny «bagtly», Çagrybek (çagry — «laçyn» , Gylyçhan, Begi, Arslan, Bekeç, Bektir («bektir») we Ş.M. Görşümüz ýaly, bu atlar türki sözlerden durýarlar.

Hywa hany Abylgazynyň (XVII asyr) «Türkmenleriň sejeresi» atly kitabynda adam atlary has köp agzalýar. Abylgazy türkmen tireleriniň aglabasyna şol tiräni esaslandyran görnükli adamlaryň, serdarlaryň, begleriň atlary dakylandygyny habar berýär. Meselem, Baýat (Abylgazy bu sözi « baý » diýip düşündirýär), Ýazyr («iller agasy»), Tüwer («töwerek»), Çowdur («namysly»), Salyr («gylyçly»), Eýmir («baýlaryň baýy»), Ikdir («uly») we ş. M. Şu işden belli bolşuna görä, soňky döwürlerde dörän teke, ýomut, ärsary ýaly tire atlary-da aslynda adam atlary bolupdyr.

Abylgazynyň bu kitabynda asman jisimleriniň (Aýhan, Günhan, Ýyldyzhan, Gökhan), uly georafik__obýektleriň (Daghan, Gyrhan, Deňizhan), dürli metallaryň (Altyn, Temir)

atlary dakylan adamlar hem bar.

Adam atlaryny öwrenmek bilen meşgullanýan alymlar tebigi hadysalar, güýçli haýwanlar bilen baglanyşykly dakylan atlary has gadymy hasaplaýarlar. Şu pikir dogry bolsa gerek. Çünki irki taryhy kitaplarda Arslan, Buka, Bugra, Çagry, Böri, Ýagmyr, Gündogdy, Aýaz, Boran ýaly adam atlary köp duş gelýär.

Soň-soňlar çydamly we berk agaçlaryň (Sazak, Çerkez, Çaly, Borjak, Gandym), dürli metallaryň we minerallaryň (Kümüş, Polat, Göwher, Merjen), öý goşlarynyň, kesgir ýaraglaryň (Gazan, Tagan, Palta, Hanjar) atlary we beýleki sözler hem çagalara dakylmaga başlaýar.

Yslam dini Orta Aziýa ýaýrandan soňra, türki halklar öz çagalaryna arap dindarlarynyň, halyflaryň, ymamalaryň atlaryny dakmaga mejbur edilýär. Netijede, türki halklarda, ylaýta-da olaryň ýokary gatlak we din wekilleriniň arasynda çagalara arapça at dakmak däbi öwrülýär, beýik Magtymgulynyň şeýle setirlerine üns beriň.

*Hojalar pahr eder asly zatyny,
Kyýam, Asametdin goýup adyny.
« Pylankes hoja » diýp hem öwladyny,
Bilmenem, ýakynymy, ahyrzamana?*

Bu setirleriň manysy şeýle: hojalar öz nebereleriniň mertebesini, şöhratyny götermek üçin, olara Kyýametdin («diniň diregi», diniň dikleýjisi»), Asametdin («diniň kuwwaty) ýaly at dakýarlar, hatda öz çagalaryna-da «pylan hoja» diýip ýüzlenýärler. Ahyrzamana ýakyn gelýädimikä?

Görşümüz ýaly, şahyr şöhrata kowalaşylyp dakylýan şeýle haýbatly we dini atlary berk ýazgarýar.

Arap sözlerinde durýan dini atlaryň ýüze çykyşynyň sebäpleri aşakdaky ýalydyr. «Din üçin göreş» şygary astynda, araplar köp ýurtlary baryp alýarlar. Şol ýurtlaryň aglabasynda

öz ene dillerinde ýazmak we geplemek gadagan edilýär. Arap ideologiýasy, medeniýeti, dili, hatda olaryň antroponimiýasy mejbury suratda olaryň boýnuna dakylýar. Diňe yslam dininiň ýaýran ýerlerinde-de ýagdaý şeýle bolupdyr. X asyryň ahýrynda Russiýada hristian dini agalyk ediji dine öwürülenden soň, halka düşnükli, hakyky rus sözlerinden durýan adam atlary däl-de çagalara dinikalendarly atlar dakylp başlanýar. Indi ene-atalar däl-de, ybadathana wekilleri çagalaryň doglan günlerine görä olara at goýýarlar. Netijede, köp asyrlaryň dowamynda, hakyky rus atlary grek, latyn, ýewreý sözleri bilen çalşyrylýar. Diňe Bogdan («Hudaý beren»), Wladyslaw («şöhrata eýe bolan»), Wsewolod («hemmäniň eýesi», Wýaçeslaw («has şöhratly»), ýaly käbir atlar bolaýmasa, rus sözleriniň ummasyz köpçüligi adam ady hökmünde ulanylyşdan düşüp galýar. Dogry, Wolkow, Zaýtsew, Petuhow, Žukow, Tretýak, Şestakow, Pastuhow ýaly ençeme rus familiýalarynda şol atlaryň birnäçesi şu wagta çenli saklanyp galypdyr.

Türkmen antroponimiýasynda türki sözleriň has köp duş gelýändigine seretmezden, täze doglan çagalara arap atlaryny dakmaklyk hertaraplaýyn wagyz edilipdir. Ruhanylaryň pikirçe, pygamberleriň, çaryýarlaryň, ymamlaryň we beýleki din wekilleriniň atlary dakylan çagalary ýaman gözden, aýj dilden saklamaklyk aňsat bolýarmyş. Netijede, türkmen antroponimiýasynda arap sözleriň arasynda Allanyň adyna aýdylýan öwgüli sözler — epitetler³ (эпитетлер) hem esli orny eýeleýär. Ruhanylar «Allanyň mün bir ady bar» diýip hasaplaýarlar. Şol atlaryň ählisi Hudaýy öwüp, arşa çykarýan arap sözleridir. Ynha, olaryň käbiri: Wahyt, Kerim, Rahym, Rahman, Semet, Jepbar, Setdar, Hak, Gapbar, Kadyr, Halyk, Möwlam. Şeýle epitetleriň hataryna soňra «ýaradan, Taňry, ulug («uly»), eýe, eýäm» ýaly türki sözler hem goşulypdyr we olardan Ýaradanguly, Taňryguly, Ulugberdi, Eýeberdi,

3 Эпитет - сýпатландырма, epitet, sýpat,

Eýäamberdi ýaly ençeme atlar ýasalypdyr. Ruhanylaryň pikirçe, beýle atlary dakynýan çagalara aýal golaýlaşyp bilmezmiş, çünki ol-da Allanyň , pygamberleriň, hiç bolmanda, hoja, şyh ýaly öwlatlaryň guly diýen atary dakyn—ine, ruhanylaryň öwüt-ündewleri. Tüýs inçeden yzarlanan, sowatsyz we garamaýak halky ynandyryp biläýjek dini agitatsiýa ⁴ (агитация)! Hut şonuň üçinem ýokarda sanalan sözler ençeme atlaryň sostawynda⁵ (составында) häli-häzire çenli hem duş gelýär.

Şeýle-de bolsa, geçmişde dini atlaryň dindarlar tarapyndan şunça goldalandygyna seretmezden, türk halklar (şol sanda, türkmenler) özleriniň ene dillerindäki sözlerden hasyl bolan düşnükli we gelşikli atlarynyň köpüsini, şonuň ýaly-da, at dakmakdaky gowy döp-dessurlaryny biziň günlerimize çenli saklap bilipdir.

ADAM ATLARYNA BOLAN GADYMY GARAÝYŞLAR

Dünýä halklarynyň köpüsinde bolşy ýaly, biziň gadymy ata-babalarymyz adamyň adyny onuň organizminiň⁶ (организминиң) esasy zady, aýrylmaz bir komponenti⁷ (компоненти) hasaplapdyrlar. Adyň jadylaýjy güýjünde, onuň öz eýesiniň geljekki ykbalyna gönüden-göni täsir edip biljekdigine berk ynanyrdyrlar. Hut şonuň üçinem öz çagalarynyň güýçli, daýaw, sagdyn, çydamly bolmagyny

4 Агитация - agitasiýa, razy etme, ündew

5 Состав - düzüm, sostaw, topar

6 Организм - süň, beden, gurluş

7 Компонент - bölek, komponent

haýwanlaryň, berk metallaryň, tebigatyň ýowuzlyklaryna döz gelip bilýän ösümlikleriň atlaryny dakypdyrlar.

Türkmenlerde we ençeme beýleki halklarda täze dünýä inen çagalara ene-atalaryň, babalaryň we mamalaryň adyny dakmaklyk adaty şu wagta çenli saklanypdyr. Maşgala ýaşulularyny hormatlamak, olaryň adyny unutmazlyk üçin şeýle edilýär. Garrylaryň ady dakylan çagalaryň ynjdylmaýandygyny, olara gaty-gaýrym zat diýilmeýändigini siz bilýänsiňiz, çünki şeýle çagalara käýeldigi— ady dakylan ata-enäniň hut özüne käýeldigi hasap edilýär. Bu ýagday hem gadymy düşüňjelerden, ýagny adyň adamyň özi bilen bir zat hasap edilmeginden gelip çykypdyr. Hut şonuň üçin ady birmeňzeş adamlar özlerini biri-birine diňe bir atdaş däl, eýsem ýürekdeş, ykbaldaş, hatda dogan hökmünde seredipdirler. «Ady biriň — jany bir» diýen nakyl hem şol döwürlerde dörän bolsa gerek.

Adamyň adynyň üýtgedilmegi onuň geljekde ykbalyna hem düýpli täsir edýändir öýdüpdirler. Geliň, mysallara ýüzleneliň. Käýerlerde Açyl, Açyldy, Açyldurdy, Açylgül, Öre ýaly atlara köp duş gelyäris. Bu ýerdäki «açyl» sözi «keselden açyl» (ýagny «gutul»), «öre» sözi hem «ör», «örle» diýen manyny aňladýar, çünki uzak wagtlap keselän çagalaryň adyny üýtgedip, olara täzedan Açyl ýaly atlary dakýarlar.

Adyny üýtgetmeklik diňe bir çagalarda däl, eýsem uly adamlarda, hatda taryhy şahslarda-da bolupdyr. Ynha, XVII asyrdan Eýranda höküm süren Safy diýen patşa (şa Apbasyň agtygy) uzak wagtlap keselänsoň, onuň adyny Süleýman diýen at bilen çalşyýarlar. Taryhda bu şahs Safy we Süleýman diýen iki at bilen bellidir. Siz XI asyrdan Kiçi Aziýany basyp alan seljuk serkerdesi Gutulmyşyň adyny hem taryhdan bilýänsiňiz. Onuň hakyky ady Süleýman bolup, Gutulmyş bolsa « keselden gutulan » diýen manyda soňra dakylýal atdyr. Diýmek, atlaryň çalşyrylmagy Aziýanyň köp halklaryna mahsusdyr. Bu ýagdaý hem adyň « güýjüne » ynanmaklyk

ýaly gadymy düşünjeden habar berýär.

Gadymy ata-babalarymyz ajaldyr ölümi aňladýan eýmenç mifiki⁸ (мифики) obrazlaryň⁹ (образларың) biri bolan Ezraýyly hem şeýle ýol bilen « aldamakçy » bolupdyrlar. Şonuň üçin olar öz çagalaryna 2—3 at dakypdyrlar. Çaganyň hakyky, çyn ady il-günden gizlenip saklanypdyr, obadaşlary ony ýalan at bilen tanapdyrlar. Şeýle ýagdaýda olar göýä çaganyň çyn adyndan başga adyny bilmeýän Ezraýyl özüniň gözleýän adamsyny tapyp bilmez öýdüpdirler. Ynha, taryhdan bir mysal. Horezm şalarynyň üçünji dinastiýasynyň¹⁰ (династиясының) düýbünü tutan mekir patyşalaryň birine Atsyz (1098 — 1156) diýilýär. Görün, nähili: atsyz, ady ýok! Ähtimal, Horezm şasy Kutbetdin Muhammediň (Atsyznyň kakasynyň) ilkinji ogullary durmany üçin, ol bu ogluna Atsyz diýen ady dakan bolmaga çemeli. Her niçigem bolsa, gadymy urym Kutbetdine « kömek eden » bolarly: Atsyz öz ömrüni gazaply söweşlerde geçirse-de, 58 ýaşap, Nusaýda aradan çykypdyr.

Taryhda Atsyz diýen adam başga-da bolupdyr. Köne Marydaky dünýä belli Soltan Sanjar mawzoleýini-de asly saragtly bolan meşhur ussa Muhammet ibn Atsyz (XI asyr) salypdyr.

Çaganyň adyny ýaman «gözden» goraýjy sakçy, berk gala hasaplan halklar diňe bir biziň ata-babalarymyz dälidir. Benom («atsyz») diýen ady döreden täjikler, Terbiş («bu däl») diýen ady oýlap tapan mongollar hem ol atlaryň çağa üçin gala bolmagyny arzuw edipdirler.

Öňräk «Prawda» gazetinde täsin bir habar çap edildi. Şonda gürrüň berlişine görä, Indoneziýa adalarynyň birinde ýaşayan ýerli ilat ýaňy-ýakyna çenli hem adyň nämedigini bilmändir, olarda at täze döräp başlapdyr. Iň täsin ýeri-de bu adamlaryň at tutmakdan çekinýänligidir. Bardy-geldi «adyň

8 Миф - erteki, hyýaly zat, hyýalyýet

9 Образ - görnüşini

10 Династия - dinastiýa, nebere,

näme? » diýlip soralaýsa, olar gümürtik jogap berýärler we derrew gürrüňi başga tarapa sowmaga çalyşýarlar, çünki, olaryň düýp özeniniň aýrylmaz bir bölegi hasaplanýar. Adyň äşgär edilmegi hem adamyň üstüne Ezraýylyň —ajalyň «çagyrylmagy» oňa anyk adresiň habar berilmegi bilen deň görülýär.

Atlara Ezraýylyň gapaply nazarynyň nyşanasy hökmünde sereden halk başga-da bar. Dünyäniň köp halklary at agzalan dessine, adyň eýesi-de, Ezraýyl-da duýýandyr öýdüpdirler. Eger şeýle bolmasa, tabu, ýagny aýtmasy gadagan edilen sözler döremezdi. Siz garry ýaşulularyň gijesine ýylan, içýan, möjek ýaly haýwanlaryň adyny tutdurmaýandyklaryny bilýänsiňiz, çünki adyny agzasaň geläýmegi mümkin diýip hasaplapdurlar. Eýsem, «gurt agzasaň, gurt geler» diýen gadymy nakyl ýöne ýerden döremändir ahyry! Şol sebäpli bu haýwanlaryň özleri hakynda gürrüň edilýändigini bilmezligi üçin, olaryň adyny «düşnüksiz» sözler bilen çalşyrypdyrlar (dil biliminde ol sözlere ewfemizler ¹¹ (эвфемизмлер) diýilýär). Meselem, ýlana «gamçy», möjege «adyýaman» ýaly atlar dakylpdyr. Möjegiň «möjek» diýen adynyň özi-de, aslynda, şeýle ewfemistik sözdendir.

Diňe bir ýyrtjy, zäherli haýwanlaryň adynda däl, eýsem adam atlarynda-da tabu ulanylypdyr. Meselem, köp halklarda är-aýallar biri-birleriniň adyny tutman, «kakasy», «hojaýyn», «pylanynyň kakasy», «ejesi» ýaly sözler bilen ýüzlenipdirler.

Gelinleriň öz gaýynlarynyň adyny tutmazlyk däbi hem häli-häzire çenli saklanyp galypdyr. Hatda Stawropoly türkmenleriniň gelinleri diňe bir gaýynlarynyň däl, eýsem olar bilen atdaşlaryň adyny-da agza almaýarlar, olara « ady kyn» ýa-da «ady kyn eje»... diýip ýüzlenýärler. Beýle ýagdaý, ýagny ýakyn adamlaryň adynyň tabulaşdyrmagy hem diňe bir sylaşyk üçin däl, eýsem hakyky ady äşgär etmezlikden, Ezraýyla «bildirmezlikden» gelip çykan bolsa gerek.

¹¹ Эвфемизм, euphemism (english)

Çagasy durmaýan maşgalalarda Ezraýyly «gorkuzmagyň», onuň gazaply nazaryny başga ýana «sowmagyň» ýene bir usuly çagalara:Porsy, Tyrryk, Çör, Kirli, Tezek, Däli ýaly erbet atlary dakmakdyr. Ýa-da ýene bir at: Italmaz, Itiň almadyk zadyny Ezraýyl nätsin diýen galp düşünje bolupdyr. Diňe bir bular dä, eýsem Kürre, Eşek, Tiken, Gyzgan, Garamyk, Sarymsak ýaly ençeme atlar hem Ezraýyldan «goranmok» üçin dakylpdyr.

Adamyň adyny ýaman «gözüň» dyngysyz hüjümini yzyna serpikdirip biljek galkan hasaplan halk diňe bir türkmenler dälidir. Ynha, XIV—XVI asyrlarda ýaşan ruslaryň dürli-dümen atlarynyň içinde duş gelýän Kislokwas («turşy kwas», Kislitsa («turşy»), Nesolenoý («duzsuz»), Opuhloý («çişik»), Nehoroşey («erbet»), Grýazka («kirli»), Soroka («alahekek»), Igolka («iňňe») ýaly ençeme atlary ýokarda sanalanlar bilen deňeşdirip görüň. Tapawut ýok bolsa gerek. Ýa-da Affan (Porsy) atly arap oglanjyklaryna-da olaryň yslydygy üçin at dakylmadygy bellidir. Mälim bolşy ýaly, arap halyfy Osmanyň kakasyna-da Affan diýilýän eken.

Biziň gadymy ata-babalarymyzyň käbirleri Ezraýyly aňkaw, ynanjaň bir mahluk hökmünde göz önüne getiren bolmaga çemeli. Şeýle bolmasa, özbeklerde we käbir türkmen obalarynda duş gelýän Tapyldy, Satybaldy, Töleg, Tölegberdi, ruslardaky Nenaş («biziňki däl», «keseki»), Naýden («tapylan») ýaly atlar döremezdi. Siz şeýle sahnany göz önüne getiriň. Bir öýde çaga dogulýar. Oňa at goýmagyň önüsyraşynda, garry-kempirleriň biri ol çagany öýden esli uzaklykda goýup gaýdýar. «Tötänden» bu çagany ejesi, kakasy ýa-da başga bir ýakyny «tapýar». Oňa Tapyldy diýen ady dakýarlar. Başga bir ýagdaýda täze doglan çagany goňşulary öz öýüne äkidýär. Ony çaganyň ýakynlary «söwdalaşyp», belli bir möçberde pul ýa-da zat töläp alýarlar we bu «keseki» çaga Satybaldy («satyn alyndy») diýip at goýýarlar. Töleg, Tölegberdi diýen atlar hem «puly tölendi» diýen manydadyr.

Şeýle çagalara Ezraýyl eýe çykyp bilmez, çünki oňa hut öz çagaň gerek, emma bu çaga—keseki, satyn alnan, tapylanynha, gadymy adamlaryň göz önünde tutan zatlary.

Bu atlar, şeýle-de, ýokarda sanalanlar ýaly «ysly», «tikenekli», «ajy», gelsiksiz atlar beýleki halklaryň antroponimiýasyna-da mahsusdyr. Olaryň ählisi ylmyň, düşünjäniň entek pes döwründe ýaşan gadymy adamlaryň adam atlaryny «mukaddes», «jadyly» zat hasaplamagy zerarly ýüze çykypdyr.

Adam adynyň «güýjüne» berk ynanan gadymy adamlar öz isleg arzuwlaryny, umytlaryny hem öz çagalarynyň adynda beýan edipdirler. Muňa näçe diýseň mysal getirmek mümkin. Meselem, bir maşgalada yzly-yzyna gyz doguluberse, ogly göwni kүйseýän ene-ata öz gyzlaryna «ogul» sözi bilen baglanyşykly atlary dakypdyrlar: Ogul, Oglaý, Ogulbike, Ogulsapar we ş.m. Ogulgerek diýen adyň manysy barada pikirlenip görün: ogul gerek, ogul! Bardy-geldi, bu atlaram peýda bermese, gyz yzyna gyz doglup dursa nätmeli? Onda gyzlaryň adyna gazaply äheňde buýruk beräýmeli: Doýduk! Ýeter! Bessir! («besdir»), Ýaňyl! («täzelen»), Gyzsoňy! Ogulhajat!

Garyplygyň, deňsizligiň möwç uran zamanlarynda dürli dertleriň, ylaýta-da çaga keselleriniň we ýaş ölümiň köp bolandygy mälimdir. Molla-porhanlaryň, tebipleriň «emi» peýda etmedik wagtlarynda, çagasy durmaýan görgüli ata-eneler täze doglan bäbegiň adyna arz edip, ondan hemaýat gözläpdirler. Ogullary durmaýan maşgalalar öz gyzyna Oguldurdy, Oguldursun, Ogulduran, gyzy durmaýanlar bolsa ogluna Gyzdurdy diýen ady dakypdyrlar. Togta, Togtamyş, Durdy, Ömruzak, («ömri uzak») Januzak, Müňýaşar, Ömür, Baky, hatda Ölmez, Solmaz, Dönmez, Taýmaz ýaly atlaryň hem ilkinji çaga dakylmandygy bellidir.

Tagan, Möjek, Böri, Gurt ýaly atlar-da çagalara ömür arzuw etmegiň alamaty hökmünde ýüze çykypdyrlar, ýagny

çaga ejirini köp çeken maşgalalar, gadymy däbe görä, täze dünýä inen zürýatlaryny tagandan ýa-da möjegin derisinden geçirip (derä dolap), oňa Tagan, Tagandurdy, Taganbibi ýa-da Gut, Böri ýaly atlary dakypdyrlar.

Görşümüz ýaly, gadymy ata-babalarymyz adam atlaryna yöne-möne bir zat hökmünde däl-de, eýsem ýaşayşyň özeni, adamyň elinden gelmedik zatlary başaryp bilýän bir gudrat hökmünde seredipdirler. Ylmyň, tehnikanyň, aň-düşünjäniň ösmegi netijesinde adam atlarynyň tebigatyna bolan garaýyşlar düýpgöter özgeren bolsa-da, gadymdan galan ýadygärlikler hökmünde ýokarda sanalan atlaryň aglabasy nesilden-nesle geçip, biziň günlerimize gelip ýetipdir.

ADAM ATLARYNYŇ DÖREÝŞINDÄKI KÄBIR AÝRATYNLYKLAR WE OLAR BILEN BAGLANÝŞKLY DÄP-DESSLAR

Öz ýaşayan obaňzyň adyny ýada salyň: Tutly, Garrygala, Bedirkent, Ýaňyhala, Gökje, Türkmengala, Ýolöten, Burdalyk we ş.m. Bu atlaryň (toponimleriň¹² «топонимлериң») ýüze, çykyşy adam atlarynyňkydan üýtgeşikdir, ýagny olar obýektiň dürli alamatlaryna, köne-täzeligine, ýaşajylarynyň kimlerdigine... görä at alýarlar. Beýle atlar ýygnaklarda, maslahatlarda dakylman, tötänden ýüze çykýar we doly toponimlik derejesine ýetýänçä, belli bir wagt gerek bolýar. Emma adam atlary welin maşgala maslahatlarynda, dogan-garyndaşlaryň ýygnanşyklarynda seçilip alynýar we çaga

12 Топонимика - ýer-ýurt atlary

dakylan gününden doly «graždanlyk» hukugyna eýe bolýar. Şeýle atlary emele getirýän sözlerde-de, olaryň döreýşindäki döp-dessurlarda-da dürli halklaryň arasynda umumylyklaryň bardygy şübhesizdir. Aýratynlyklar hem köp. Diňe bir halklar arasynda däl, eýsem şol bir halkyň tireleriniň arasynda-da çagalara at goýmagyň özboluşly taraplary bar. Biziň gürrüňimiz şol tapawutlar, aýratynlyklar barada.

Öňi bilen ilkinji çagalara dakylýan at barada gürrüň edeliň. Ilkinji çaga! Ýaş ata-enäniň uly umyt bilen garaşan birinji zürýady! Eýsem, onuň ady nähilli bolmaly? Öňi bilen, gelşikli, gowy manyly bolmaly, ene-atanyň arzuw-umydyňy, güwnünde besleýän myrat-maksadyny beýan etmeli. Yzyndan boljak inilerine ýa-da uýalaryna şu at bilen utgaşykly, sazlaşykly at dakmak mümkinçiligi bolmaly. Bu-da esasy zat. Galyberse-de, ýaş ata-enäniň ýaşayan öýüniň at goýmakdaky maşgala däbi saklanmaly (şeýle döp bar, bu hakda soňra gürrüň ederis). Diýmek, eýjejik çaga at goýmaklyk aňsat däl. Uzyn gije tanyş-bilişleriniň atlaryny sanap, olary pikir eleginden geçirip, öz ilkinji ogluna ýa-da gyzyna at saýlan ýaş ene-atalar az bolandyr öýdýärsiňizmi?

Käbir türkmen obalarynda ilkinji çagalaryň adynyň (has dogrusy, adyň bir böleginiň) taýýar «retsepti»¹³ (рецепт) bolýar. Ýnha, türkmenleriň aglabasy şeýle çagalara «ak» sözi bilen gelyän atlary dakýarlar: Akyrat, Akmämmet, Akgurban, Akhummet, Akbegi, Akbibi, Akbike, Akbäbek, Akgözel, Akgül, Akjagül we ş.m. Bu atlardaky «ak» sözi çagalaryň reňki bilen baglanyşykly däl, eýsem ol «bagtly», «päk», «arassa»... ýaly manylary aňladýar. «Ak ýürekli», «ak göwünli», «ak ýol» ýaly söz düzümlerindäki «ak» sözünüň manysyna üns beriň.

Käbir maşgalalarda çagalara ösümlikleriň, beýlekilerinde bolsa haýwanlaryň adyny goýmaklyk däbi bar. Ýnha, bir maşgalada önüp-ösüp gyzlaryň ady: Akgül, Gyzylgül, Almagül, Nargül, Ogulgül. Hut dürli güllerden rejelenip baglanan bir

13 Рецепт - resept, derman haty, görkezme, maslahat

çemeniň bar-da! Ogullaryna at goýmakda Gandym, Sazak, Borjak, Çerkez, Ojar ýaly çöl çöplerine ýykgyň edýän adamlary hem bilýänsiňiz. Ş. Annagylyjow özüniň «Türkmenlerde at dakylşy» (Aşgabat, 1969) diýen kitapçasynda gökdepeli Gandym aganyň ogullaryna hut şeýle atlaryň goýlandygyny habar berýär: Ojar, Çerkez, Sazak, Ýowşan, Selin. Ýa-da ýene bir mysal. Aşgabat şäherinde ýaşayan Gurt diýen bir wraçyň¹⁴ (врачың) (adyna üns beriň: Gurt) ogullarynyň ady Arslan, Ýolbars, Böri, gyzlarynyň ady bolsa Maral, Sülgün, Keyik.

Bir ata-eneden bolan ähli çagalara utgaşykly, biri-biri bilen sazlaşýan ýa-da manysy ýakyn bolan atlary dakmaklyk däbi has gadymdyr (Oguzhanyň ogullarynyň «kosmik» atlaryny ýadyňyza salyň: Günhan, Aýhan, Ýyldyzhan, Gökhan). Emma muňa seretmezden, irki geçmişde-de, soňrakky wagtlarda-da ähli maşgalalar bu däbe boyun egmedik bolarly. Ýnha, Oguzhanyň Ýyldyzhan oglundan bolan agtyklary: Awşar, Gyzyk, Bekdili, Garkyn. Gökhan hem öz agasyndan görelde alyp, ogullaryna dürli-dümen «dürüşde» atlary dakypdyr: Baýyndyr, Çawundur (ýagny çowdur), Çepni, Beçene (oňa türkmenler Itbeçene hem diýýärler. X—XI asyrlarda Kiyew knýazlyklaryna¹⁵ (князлыкларын) dyngysyz çozuş eden, ahyrynda-da beýik knýazy (князь) Ýaroslav Mudraý (1019—1054) tarapyndan ýeňlişe sezewar edilen peçenegleriň ady hut şu sözden emele gelipdir).

Şeýle dürli atlar häzirki wagtda has köp dakylýar.

Eýsem, ençeme çaganyň yzyndan bolan, ene-atanyň «iň soňky» hasaplaýan zürýadyna at goýmaklykda hem käbir aýratynlyklar bar. Gadym wagtlarda şeýle çagalara Genç, Genje, Genji, Genjim ýaly atlary dakypdyrlar (Mahmut Kaşgary «genç» sözünü «bäbek» diýip düşündirýär). Bu sözler «soňky» çaganyň ady hökmünde häzir hem ýörgünlidir. Kiçi, Kiçigül, Kiçijikgül (Kijjik, Kişşik), Bäbek, Körpe ýaly atlarynda ilkinji we ortanjy çagalara dakylmaýandygy bellidir.

¹⁴ Врач - lukman

¹⁵ Князь, şazada

Gartaşyberen ene-atanyň eden pikiriniň tersine «iň soňky» («genje», «körpe») hasaplanan çagalaryň yzyndan ýene çaganyň doglaýýan wagtlary az bolmandyr. Käýerlerde şeýle çagalara köplenç Berdi, beýleki ýerlerde hem Begenç, Guwanç, Söýünç, Erke ýa-da başga hili atlara dakypdyrlar.

Adam ady juda täsin zat. Ynha, kiçi çagalara gelşip duran Kiçi, Genje, Bābek ýaly atlar olaryň eýeleri garrandan soň hem tutulýar: Kiçi eje, Bābek aga. Biz muny geň görüp duramozok. Ýaş çagalara (esasan ata-enäniň ady dakylanlara) biz Garry diýip ýüzlenýäris. Daşhowaz oazisinde ¹⁶(оазисинде) eneleriň, mamalaryň (kempirleriň) ady goýlan gyzlara Kempir diýäýärler (bu oazisinde şeýle atly aýal-gymlar köp). Eýsem, garrylaryň Bābek, ýaşlaryň bolsa Garry, Kempir ýaly atlary täsin dälmi näme?

Siz ady bilen dünýä inýän çagalar hakda eşidipmidiňiz? Geň görmän: şeýle çagalaram bolýar. Eger täze doglan bābegiň bedeninde artykmaç ösüntgi (meselem, alty barmagy) bolaýsa, oňa Artyk ýa-da Alty (gyz bolsa Artykgül), meňi, haly, täji (uly garamtyl – gyzgylt haly) ýa-da nary (has uly, nar reňkli gyzgylt tegmili) bar bolsa, oňa Meňli, Hally, Täçli, Narly, hatda Meňlitäç, Täçmeňli, Halnar, Narmeňli, Nartäç ýaly atlary dakýarlar, çünki, birinjiden, şeýle çagalary «ady bilen doglan» hasap edýärler. Ilkinjiden, köne düşüňjilere görä, adam bedenindäki ösüntginiň we dürli tegmilleriň adynyň tutulup durmagy olaryň kem-kemden ýok bolup gitmegine getirýärmiş.

Ýaş çaga saçly hem doglup biler. Olara Saçly, Amansaçly, dişli dogulsa, Sadap, perdeli dogulsa hem Perde, Perdeli, Tuwak («ýüzüniň tuwagy, ýagny perdesi barmy?») diýen aýtgyny ýadyňyza salyň), käbir ýerlerde bolsa Köýnek diýen ady goýýarlar. M.Kaşgarynyň döwründe (XI asyr) beýle çagalara Gaplag («gaply») diýýän ekenler. Gözüniň reňkine görä, Gök, Gökje, Mawy, Garagöz ýaly at goýlan çagalara hem

¹⁶ Оазис - jülge

duş gelyär.

Täze dünýä inen zürýadyň doglan wagtynyň dürli tebigi ýa-da taryhy-syýasy hadysalara gabat gelmegi hem ençeme atalaryň ýüze çykmagyna sebäp bolýar. Meselem, Gündogdy, Aýdogdy, Aýaz, Garýagdy, Garbibi, Garly, Buzly, Boran (boran wagty doglan çaga), Ümür, Elli, Gaýly, Burjuly ýaly atlaryň manysyna üns beriň. Çaganyň doglan wagtynyň meteorologik şertlerini bildirýän çeýle atlaryň aglabasy iňňän gadymdyr. Ynha, 996-njy ýylda Eýranda doglan belli taryhçy Abylfazyl Beýhakynyň işinde Ýagmyr diýen türkmen serkerdesiniň ady tutulýar. Bu serkerde güýçli ýagşy wagty doglan bolsa gerek, çünki ýagmyr (ýa-da ýagmyş) sözi «ýagan» diýen manydadyr. Käbir türkmen şiwelerinde häzir hem «ýagşy», «ýagyn» sözlerine derek «ýagmyr» sözi ulanýarlar.

Dürli taryhgy senelerde, baýramçylyklarda doglan çagalaryň ady barada-da köp oýlanyp oturmandyrlar, olara Baýramgeldi, Toýly, Beggeldi, Hangeldi, Şageldi, Goşungeldi, Saýlaw ýaly atlary dakaýypdyrlar. Beýle atlar şu döwürde-de döreyär. meselem, Beýik Watançylyk urşunyň ýeňli tamamlanan günlerinde doglan çagalara Ýeňiş, teşne çöle Jeyhun suwunyň gelen wagty doganlara hem Kanalgeldi ýaly atlaryň dakylandygyny bilýän bolsaňyz gerek. Başga bir mysal. Tagta raýonyndaky obalaryň birinde Fidelgelen diýen oglan ýaşaýar. Ol Kuba halkynyň söýgüli ogly Fideli Kastronyň biziň watanymyza ilkinji gelen günü doglupdyr.

Çagalara dünýä inen wagty: pasly, aýy, hatda günü bilen baglanyşykly atlaryň goýulmaklygy hem ýörgünli däpleriň biri bolupdyr. Beýle atlara kalandary atlar diýilmegi ýöne ýerden däl, çünki çagalaryň doglan wagtynyň registratsiýa edilmedik, dogluş şahadatnamasynyň ýazylmadyk wagtларында, adamlaryň haýsy wagtda dünýä inendigini anyklamak üçin, bu atlaryň belli bir derejede bar. meselem, pasyllaryň (esasan, üç paslyň: ýaz, güýz, gýş, ýagny Ýazberdi, Güýzgeldi, Gýşberdi) we Aşyr, Sapar, Rejep, Meret (Barat),

Gurban ýaly aýlaryň atlary dakylan çagalaryň ýaşyny, beýleki atdaky adamlara seredende, has anyk kesgitlemek mümkin bolupdyr. Diýeli, müçe hasabyndan başy çykýan ýaşulular syçan ýylynda doglan Aşyr diýen oglanyň ýaşyny (onuň doglan ýylyny we aýyny) has anyk aýdyp bilipdirler (geçmişde her bir adam öz ýylynyň adyny berk belläpdir). ynha, Annagurban, Annameret, Jumasapar ýaly atlarda diňe bir çaganyň doglan aýy däl, eýsem güni hem getirilipdir: Annagurban—«gurban aýynyň haýsy hem bolsa, bir anna güni doglan çaga».

Türkmenlerde hepdäniň köplenç anna (ýa-da juma) günleriniň adyny dakmaklyk döpd bolupdyr, çünki geçmişde bu güni baýram hasaplapdyrlar. «Anna» sözi araplaryň ýawm-az-zina ýa-da ýawm-az-dina «bezeg güni», «baýram güni») sözünüň gysgalan görnüşidir (ad-dina-adna-anna). Edebi dildäki «anna» sözünü käbir türkmen şiweleri gadymy aslyna ýakynrak görnüşde adna diýip ulanýarlar (Adna, Adnanyýaz, Adnaguly, onuň gysga formasy Ady). Käbir şiwede bu sözün «D» we «N» sesleriniň ornuny çalşyp (Anda, Andaguly), käýerde hem «D» sesine derek «R» getirip (Arna, Arnagylyç, Arnaöwez) aýdýarlar (Anna, adna, anda, arna sözleriniň ählisinde birinji bogundaky «A» sesi uzyn aýdylýar).

Gazaklarda, garagalpaklarda, şonuň ýaly-da, Garagalpagstanda ýaşayan türkmenlerde we çowdurlarda oganlara hepdäniň beýleki günleriniň adynyň dakylşyna-da duş gelýäris: Ýegşem («ýekşenbe»), Duşem, Duşy, Tuşy («duşenbe»), Sişem («sişenbe»), Çäşem («çarşenbe»).

Siz Kaspi deňziniň kenar ýakalarynda Düwlen diýen adam adyna-da duş gellersiňiz. Ýerli ilat týulen (тюлень) diýen deňiz haýwanyna düwlen diýýär (ýeri gelende aýtsak, rus dilindäki (тюлень) sözi hut şu gadymy türki sözden emele gelipdir). Düwlenler gysyň örküjinde buzuň üstünde guzlaýarlar, olaryň eýjejik çagalary aýazda ýazylyp däl-de, ýumak ýaly «düwlep», düýrülip ýatandygy üçin, olara düwlen («düýrülen») diýipdirler. Düwlenleriň guzlaýan döwrüne

(gyşyň has aýazly ongünligine) hem düwlen döwri diýilýär. Diýmek, Düwlen diýen adamlara, hut şu döwürde doglandygy üçin şeýle at dakylypdyr. Şunuň ýaly (kalandary atlaryň) hataryna seýrek duş gelýän Jöwza, Mizan ýaly adam atlaryny hem goşmak mümkin.

Çagalara (esasan, oglanlara) halklaryň we tire-taýpalaryň adyny dakmaklyk hem bellennmeli däpleriň biridir. Siz gazaklarda Türkmenbaý, Özbekbaý, türkmenlerde bolsa Gazak, Özbek, Tatar, Orus («rus»), Galpak («garagalpak»), Kürt, Galmyk, Arap ýaly atlara duş gelersiňiz. Emma gazaklar öz çagasyna Gazak, Gazakbaý, türkmenler hem Türkmen diýen ady dakmaýarlar. Eýsem, siz ruslar-da Rus diýen adam adyna duş gelen dälseňiz, emma türkmenlerde Orus, Orusbaý ýaly atlar bar. Diýmek, öz çagasyna milletiniň adyny goýmaklyk at dakylyşyň düzgünine laýyk gelmeýär. Hut türkmen tire-taýpalarynyň adynyň çagalara dakylyşynda-da bu ýagdaý berk saklanýar.

Türkmen antroponimiýasynda köp duş gelýän halk, millet we tire-taýpa atlary biziň halkymyzyň beýleki halklar bilen eden dostlukly aragatnaşygy netijesinde ýüze çykypdyr.

XVII—XIX asyr köşk taryhçylarynyň işlerinde tire atlarynyň familiýa hyzmatynda ulanylyşyna köp duş gelýäris. Meselem, hywa taryhçysy Munis Annaberdi salyr, Geldihan ýemreli, Annaberdihoja, Gurbangeldiçowdur, Begnazarärsary, Hudaýberdi bekewül, Orazaly salak, Bahadyr gökleň, Gurban serdar garadaşly, Meňligül alili ýaly ýüzlerçe türkmeniň adyny tutýar. Bu ýerde getirilen tire atlary familiýa (funksiýasyny¹⁷ «функциясыны») ýerine ýetirýärler. Beýle ýagdaý diňe bir türkmenlerde däl. Ynha, nanaý atlaryny derňän alymlar hem bu halkda öň familiýalaryň bolmandygyny, olaryň häzirkiki familiýalarynyň bolsa nanaýlaryň tire atlaryndan emele gelendigini belleýärler. Ýeri gelende aýtsak, türkmenlerde hem öň familiýa bolmandyr, adamyň ady onuň kakasynyň ady bilen

¹⁷ функция - borç, funksiýa, hyzmat, iş, wezipe

bilelikde ulanylypdyr. Mysal üçin, Akmyrat Halmyrat ogly, Akmyratyň ogluna bolsa Orazmyrat Akmyrat ogly diýipdirler. Aýallaryň ady adamsynyň ady bilen bilelikde tutulypdyr. Meselem, Akmyratyň aýalyňa Güljemal Akmyrat diýipdirler. Bu ýagdayň ýakyn 10—15 ýyla çenli dowam edendigini özüňiz hem bilýänsiňiz. Bir maşgalada bir familiýanyň ulanylmagy we adyň yzyndan atasynyň adynyň getirilmegi (Orazmyrat Akmyradowiç Halmyradow) diňe soňky döwürlerde döredi we tertibe girizildi.

Doglan ýeriniň, obasynyň, şäheriniň adyny dakmaklyk hem gadymy döpleriniň biridir. An-Nesewi («nusaýly»), al-Merwezi («maryly»), as-Sarahsy, Mahmut Kaşgary, Abu Reýhan Biruny, as-Samarkany, al-Faraby ýaly orta asyryň meşhur alymlarynyň we ýazyjylarynyň ady (has dogrusy, adyň soňkybölegi) butaryhyşahslaryň nirelidigini göni habarberýän sözlerdir (araplar bu sözi nisba diýýärler). Nisbalar familiýa hyzmatyna ýerine ýetirýän bolsa, häzirki wagtda dakylýan Aşgabat, Ahal, Tejen, Kerki, Mäne, Köşüli, Durun, Durungeldi, Beşirguly, Mekan, Arçman, Kişman, Mehinli, Pendiguly ýaly atlar oglanlaryň doglan ýa-da ýerli baglanyşyklydyr. Beýle atlar (topoantroponimler «топоантропонимлер») türkmen diliniň ähli dialektlerinde azda-kände, emma Krasnowodsk oblastynda¹⁸ (областында) bolsa örän köp duş gelýär. Bu ýerde diňe bir Etrek, Sumbar, Balkan, Çagyl ýaly belli obýektleriň gelşikli atlary däl, eýsem Yňdarylan, Çetili, Tutly, Bugdaýly, Degşana ýaly kiçi obýetleriň atlaryny-da çagalara dakaýýarlar.

Görşümüz ýaly, adamyň adyny onuň özünden hem ýokary goýan, ony «mukaddes» we «jadyly» zat hasaplan atababalarymyz çaga at dakmakda dürli-dürli döp-dessurlary oýlap tapypdyrlar.

¹⁸ Область - welaýat, çyгыт, pudak

GOŞMA WE SADA ATLAR UZYN WE GYSGA ATLAR

Irki döwürlerde-de türki halklar iki-üç sözden ybarat bolan goşma atlary gowy görüpdirlir. Öň agzalan Orhon—Eniseý ýazgylarynda (V—VIII asyr) duş gelýän adam atlaryna üns beriş: Bukag tutuk, Ýollug tegin, Kül bilge kagan, Tag arslan, Ogul bars, Kara bars, Karaçur, Beg çur, Bilge kagan we ş. m. Dogry, bu ýadygärliklerde Bars, Kapagan, Ozmyş, Taçam, Tekeş ýaly ýeke sözden durýan sada atlar hem ýatlanýar, emma goşma atlara seredende olaryň sany azdyr.

Köp sözden durýan atlaryň ýüze çykyşynyň ençeme sebäpleri bar. Ilki bilen, çagalaryň sada adyna diňe ýekeje arzuwy, birjik islegi siňdirip bolýan bolsa, köp sözden durýan atlaryň üsti bilen birnäçe arzuwy beýan etmek mümkin. Deňeşdirip görüň: Arslan diýen at oglana cydamlylyk, batyrlyk arzuw edilip dakylýar, emma Tag arslan diýen at, bu arzuwdan başga-da, dag ýaly belent abraý gazanmak, uzak ýaşamak ýaly manylary hem öz içine alýar.

Goşma we uzyn atlaryň ýüze çykmagynyň başga bir sebäbi bolsa şeýle atlaryň belent mertebäni, sylasygy, salykatlylygy, hormaty bildirýän nyşan hasaplanmagydyr. Mysallara ýüzleneliň. Ynha, biz çaganyň kiçijikdigini, eýjejikdigini bildirmek, oňa bolan söýgimizi aňlatmak üçin, olaryň uzyn atlaryny gysgaldyp tutýarys: Gurbanberdi — Guby, Orazjemal — Ojy we ş. m. Bu ýagdaý köp halkda bar. Meselem ruslardaky Mişa (Mihail), Kolýa (Nikolaý), Wowa, Wolodýa (Wladimir) ýaly atlar hem ýaş çagalaryň adydyr. Emma ýaşuly adamlarda Guby ýa-da Mişa diýip ýüzlenseň, gelşiksiz bolýar. Hormat üçin olaryň adyny doly tutmaly, üstesine-de, ýaşkiçiler adyň yzyna «aga», «daýy» ýaly sözler hem goşup ulanmaly. Goşma atlaryň hormaty aňladýandygyna ýene bir mysal getireli. Özbegistanda, Täjigistanda we Lebap ýakalarynda ýaşaýan

türkmen ýaşululary oglanlykdan saýlanan her bir adamyň adyny gysgaltmag-a beýlede dursun, eýsem olaryň sada adyny goşma ada öwürüp ulanýarlar (meselem, Aşyr diýen adyň yzyna «baý», «beg», «guly» ýaly sözler goşulýar). Bu elbetde, ady tutulýan adama hormat üçin edilýär.

Geçmişde ençeme halklaryň belent mertebeli adamlary, alymlary, ýokary gatlak wekiller uzyn ýa-da birnäçe sözden ybarat atlary ulanypdyrlar, adamyň derejesi näçe belent bolsa, onuň ady şonça-da uzyn bolmalydyr diýip düşünişdirler. Ynha, XVIII asyr Ispaniýasynda dworýanlara¹⁹ (дворянlara) 6 sözden, has uly baýlara — grandlara bolsa 12 sözden ybarat at dakynmaga rusgat berlipdir. Korollaryň ²⁰ady has hem uzyn bolupdyr.

Beýle ýagdaý diňe bir Ýewropada däl, eýsem Aziýa halklarynyň hem ençemesine mahsusdyr. Meselem, araplaryň görnükli adamlary, şonuň ýaly-da, arap medeniýetini kabul eden türki we beýleki halklaryň alym — ýazyjylary uzyn atlar bilen bellidir. Ynha, Mahmut Kaşgarynyň doly ady: Mahmut ibn al-Hüseýin ibn Muhammet al-Kaşgary. Horezmiň beýik alymy Birunynyň ady-da Abu-r-Reýhan Muhammet ibn Ahmet al-Birunydyr. Muhdan uzyn atlaram bar. XIII asyryň görnükli alymy Ýakut 1220-nji ýylda Çinginhanyň kellekeserleri tarapyndan Nusaýda öldürilen asly nöküslü bir kärdeşiniň adyny tutýar: Mutahhar ibn Sadid ibn Muhammet ibn Aly ibn Ahmet ibn Abdallah ibn Abu-l-Fadl an-Nuzkasy. Bu ady setire sygyrmag-a däl, eýsem, bir demde aýdaýmagam kyn bolsa gerek.

Ýönekeý adamlarda munça at bolmandyr, onuň olara geregi hem ýok eken. Muňa seretmezden, geçmişde çagalara bir sözden däl-de, köplenç iki sözden ybarat at dakmaklyk däbi ýörgünli bolupdyr. Muňa uzyn atlaryň eý görülmegi ýaly gadymy ynamyň täsiri bolupmy-bolmanmy, ony anyk aýtmak kyn, emma ruhanylaryň täsiriniň ýetendigi weli şübhesizdir,

19 Двор - howly, ylymy-bilimli hojalyk howlusy, köşk adamlary, mal saraýy

20 Король - iri hojaýyn, korol, patyşa, şa

çünki, öň ýatlaýmymyz ýaly, ysłamyň boýun egdiren halklarynyň çagalaryny Allanyň «müň bir adyny», şonuň ýaly-da, onuň ýerdäki «wekilleri» bolan pygamberleriň, 4 çaryýaryň, 12 ymamynyň, dürli ruhanlaryň, molla-işanlaryň atlaryny dakmaklyk ündelipdir we zor bilen girizilipdir. Eýsem, Allanyň Alla, Hudaý ýa-da Taňry, Hak, Ýaradan, Rahman, Rahym, Kerim... ýaly atlarynyň diňe özüni (bir sözi) çagalara dakmak mümkinmi? Elbetde, ýok, çünki şeýle edilse, Allanyň ady dakylan çaga hut onuň özi bilen «deňleşip» oturyberjekmiş («Ady biriň jany bir» ahyry!). Şonuň üçin hem ruhanlylar ol sözleriň yzyna Hudaýa gürrüňsiz boýun egmekligi, minnetdarlygy, alkyşy bildirýän «gul», «guly», «berdi», «şükür», «nazar», «nepes» ýaly sözleri goşmagy talap edipdirler. Netijede, Hudaýguly («Hudaýyň guly»), Taňryberdi, Hakberdi, Allaşükür, Allanazar ýaly goşma atlar emele gelipdir. Diniň höküm sürýän döwründe, Allanyň «ýerdäki wekilleriniň» atlaryny-da ýekelikde çagalara dakdyrmandyrlar.

Dürli öwdüli sözler arkaly Allany ara çykaryp, Hudaýyň we onuň «kömekçileriniň» atlaryny günde onlarça gezek ýatladyp, olara gürrüňsiz tabyndygyny bendeleriň beýnisine goýup duran şeýle atlary oýlap tapan din wekilleriniň pirimlerini nähili görýärsiňiz?! Olaryň dyngysyz tagallalary netijesinde şu hili dini äheňdäki goşma atlary dakmaklyk däbi, «moda» öwrülipdir. Soňra bu döp diňe bir Allanyň we ruhanlaryň ady bilen çäklenmän, beýleki sözlere-de ýaýrapdyr. Ynha, şu atlara üns beriň: Dörtguly, Ataguly, Babaguly, Abraýguly, Aşyrguly, Sähetguly, Ojarguly, Agaberdi, hatda Gurtberdi, Eşeguly ýaly atlar hem bar.

Goşma atlaryň käbir praktiki ähmiýeti hem bar. Atasynyň adynyň we familiýasynyň öz ady bilen bilelikde tutulmaýan döwründe, olar atdaşlygy azaldypdyrlar. Diýeli, sapar aýynda doglan çagalara diňe Sapar diýen sada at daksan, bir obada ençeme atdaşyň boljakdygy şübhesizdir. Emma bu sözün

yzyndan berdi, geldi, guly, myrat, durdy, aý, gül, jemal ýaly sözleri getirip, çaga goşma at daksan, deň-duş atdaşlar has az bolar. Eýsem, bir klasda ýa-da bir kollektiwde birnäçe atdaşyň bolmagynyň käbir kynçylyklary, käte gülküli ýagdaýlary döretýändigini bilýäris ahbetin!

Her niçik bolsa-da, goşma atlar atdaşlygy azaldýar, emma düýbünden ýok edip bilmeýär. Ynha, gös-göni durmuşdan alnan birnäçe mysal. Hojambaz raýonynyň Gultak obasynyň «Kommunist» kolhozynyň diňe bir uçastogynyda²¹ (участогында) 15 sany Jora atly adam ýaşaýar. Oba adamlary bu atdaşlary biri-birinden tapawutlandyrmak üçin, olaryň adynyň ýa öňünden, ýa-da yzyndan dürli sözler getirip ulanýarlar (Jora 1, Jora 2, hasapçy Jora, ussa Jora we ş.m.). Hut şu obada 7 sany Hudaýberdi bar. Geň zady—olaryň üçüsiniň familiýasy-da meňzeş: Allanazarow. Birine gelen hatyň, çakylygyň beýleki Hudaýberdi Allanazorowa gowşurylan wagty az bolandyr öýdýärsiňizmi?

Bulary tapawutlandyrmak üçin, olaryň adynyň öňünden kärini hem aýdýarlar (agronom, atbakar, traktorçy), hatda kolhozyň resmi dokumentlerinde-de şeýle bellik etmeli bolýar.

Bir obada, bir kollektiwde däl, eýsem bir maşgalada-da atdaşlar bolup biler. Meselem, gelniň öz gaýyn enesi ýa-da onuň gyzlary bilen atdaş bolaýmagy, seýregem bolsa, duşulýan zat ahyry. Şeýle oňaýsyz atdaşlygy ýok etmek üçin, käýerlerde hut ýaňy-ýakyna çendi täze gelen gelniň ady (hiç bolmanda, onuň adynyň ýarysy) üýtgedilýärdi, başgaça aýlanda, täze gelne gaýyn öýünde täze at dakylýardy (bu gadymy däbiň ýüze çykyşynyň atdaşlygy ýok etmekden başga-da, ençeme sebäpleri bolup biler. Meselem, 1) gelniň atasy öýünde ýalan ady tutulýan bolsa, onuň çin adyny ulanmak üçin, 2) maşgaladaky at dakylş dabime görä, täze gelne öňki gelinleriň ady bilen utgaşykly at dakmak üçin, 3) gelniň gaýnaly üçin ýaramsyz Doýduk, Bessir, Ýaňylody ýaly ady

²¹ Участогында melleginde, bir bolek yerde

bar bolsa, onuň adyny ýakymly at bilen çalşyrmak we ş.m. sebäpler üçin, gelinleriň adyny öwürýärler).

Indi goşma atlaryň gündelik durmuşda ulanylyşy barada-da käbir zatlary ýatlalyň. Iki, käwagt üç sözden ybarat uzyn atlaryň eý görlendigine seretmezden, gepleşikde olaryň bir sözünü taşlaýarlar ýa-da uzyn atlary gysgaldýarlar (çaklaňja atlary aýtmak aňsat ahyry!). Meselem: Aşyrgeldi — Aşyr, Aşyrlý, Berdimuhammet — Berdi, Akmuhammet—Aky we ş.m. Käbir uzyn atlaryň çeýle gysgaldylmagy ol atlaryň tanalmaz derejede üýtgap gitmegine getiripdir. Mysal üçin, Saragt raýonynda gyzlara dakylýan Nopar diýen adyň «now bahar» (« täze bahar») sözleriniň gysgalan görnüşidigini birbada biläýmek hem aňsat däl. Ýa-da Muhammet diýen adyň dürli gysgalan görnüşlerine üns beriş: Muham, Muhat, Muhan, Muhy, Mämmet, Mämet, Mämi, Mommat, Hommat, Mommy, Hommy, Mät, we ş.m. Eýsem, Orazmet, Gurbanmet ýaly atlaryň sostawyndaky²² (составындакы) «met» sözünüň Muhammetden gysgalandygyna göz ýetirmek hem kyndyr. Hut şonuň üçin, bir ýaşuly öz ogluna Mätmuhammet diýen ady dakypdyr (onuň adyny doly ulanmaly bolsak, onda ol Muhammet — Muhammet bolýar ahyry). Gysgalmaga bolan şeýle ymytlyşy uzyn atlaryň aglabasynda görmek mümkin. Ynha, käýerde «Nyýaz» sözünü yzdan gelýän sözün çekimlileriniň inçe-ýogynlygyna seredip, «naz» (Nastuwak, Nazgylyç) ýa-da «näz»)Näzberdi, Näzgül, Näzbibi) ýaly gysgaldypdyrlar. Bu sözi «ýaz» görnüşinde ulanýanlar hem köp (Nyýazberdi—Ýazberdi).

Goşma atlar aglaba iki sözden ybarat bolýarlar, emma üç sözden durýan käbir atlar hem duş gelýär. Meselem: Akmuhammetkul, Dolanaýgül, Şaýmerdanguly («Merdanlaryň, ýagny ärleriň şasynyň guly»), Çaryýarberdi («dört dost berdi») we ş.m. «Muhammet» sözi bilen gelýän goşma atlar iň (köp harply) atlardyr: Muhammetmustapa,

²² Состав - düzüim, sostaw, topar

Muhammetgurban, Döwletmuhammet, Muhammetmyrat we ş.m. Eýsem, iň gysga atlar diňe iki harpdan ybarat bolýarlar: Oň, Il, Iş, Aý. Bularyň soňky üçüsi Ilmyrat, Işmyrat, Aýgul ýaly goşma atlaryň gysgalan görnüşleridir.

AÝAL-GYZ WE ERKEK ATLARY

Ruslarda we käbir beýleki halklarda aýal we erkek atlaryny olaryň yzyndaky goşulmalar boýunça tanap bolýar: Aleksandr, Walentin, atlary emma Aleksanra, Walentina, aýal atlary. Aýallyk jansyna bildirýän şeýle goşulmalar türk dillerde, şol sanda, türkmen dilinde-de ýok (mugallyma, şahyra, maşinistka, komsomolka ýaly arap we rus dillerinden giren käbir sözleri hasap etmäliň). Şeýle bolsa, türkmen aýal-gyzlarynyň we erkekleriniň atlaryny bilmek, aýyl-saýyl etmek mümkinmi? Elbetde, mümkin. Siz oguljema diýen atda «ogul» sözi bar hem bolsa, ony oglanyň hasap etmersiňiz. Diýmek, türkmen dilinde oglanlaryň we gyzlaryň hersiniň ady üçin aýratyn sözler seçilip alynýar. Meselem, gyzlara owadanlygy, gозelligi, näzikligi, mylaýymlygy bildirýän zatlaryň atlary dakylýar (Sona, Käkilik, Sülgün, Gumry, Keýik, Jeren, Maral, Maýa, Selbi, Altyn, Kümüş, Çynar we ş.m.). Gyzlaryň ady goşma at bolsa, onuň bir sözünü «gül, gözel, jema» ýa-da «ogul» sözi hasyl edýär. Emma oglanlara güýçli, batyr haýwanlaryň, berk agaçlaryň ýa-da beýleki zatlaryň ady saýlanyp alynýar (Arslan, Ýolbars, Möjek, Gurt, Polat, Demir, olaryň adynyň yzyna hem «guly, berdi» ýaly sözler goşulýar.

Diýmek, adamyň haýsy jynsyň wekiline degişlidigini onuň ady boýunça anyklamak üçin, ilki bilen, ol sözleriň manysyna düşünmek gerek, galyberse-de, aýal-gyzlaryň we erkekleriň atlaryna goşulýan sözleri bilmek gerek. Diňe bular bilen hem çäklenmän, at dakylýşyň territorial we dialekt aýratynlyklaryna hem göz ýetirmek zerurdyr, çünki bir raýonda erkeklere dakylýan adyň başga bir ýerde gyz ady hökmünde ulanylmagy hem mümkin. Meselem, «tuwak» sözi Lebapda diňe aýal-gyzlara, Krasnowadsk oblastynda²³ (областында) bolsa iki jynsyň wekillerine-de dakylýar. Gylyçnyýaz, Gylyçdurdyýaly atlar agzalanda, siz diňe oglanlary göz önüne getirersiňiz. Emma Ýolöten we Tagtabazarda şeýle atly gyzlar hem bar. Annadurdy, Amandurdy, Jumadurdy ýaly oglan we gyz atdaşlara Hojambaz raýonynda duş gellersiňiz (şu raýonda²⁴ (районда) bir är-aýalyň ikisiniň-de Annadurdy diýen ady bar).

Aýal-gyzlar we erkekler üçin «ortalyk» atlar diňe bular däl. Anna, Aman, Meňli, Hally, Narly, Täçli, Körpe, Kiçi ýaly ençeme sözler-de gyzlaryň we oglanlaryň atlary hökmünde ulanylýar (dogry, bu atlaryň aglabasy goşma atlaryň gysgalmagyndan emele gelipdir: Annaguly, Annagül — Anna).

Çärjew şäheriniň töwereklerinde Halam, Selim, Şerip, Emin, Kerim, Nezir, Şerap ýaly erkek ady hasaplanýar ençeme arap sözleriniň yzynda -a, -e, -at affiksleri²⁵ (аффикслери) goşulyp, Halyma, Selime, Şeripe, Emine, Kerime, Nezire, Şerapatýaly aýal-gyz atlary ýasalýar. Bu goşulmalar arap dilinde aýallyk jynsy bildirýän goşulmalardyr. Döwlet, Kuwwat, Şöhrat, Gudrat, Gaýrat, Yzzat, Medet ýaly erkek atlary-da aýallyk jynsyň goşulmalaryna kabul eden arap sözlerinden emele gelipdirler. Bu atlary ilkinji oýlap tapan adamlar arap grammatikasynyň kada-kanunlaryny gowy bilmedik bolmaga çemeli, çünki araplarda bu atlar gyzlara dakylýar.

23 Область – kiçi etrapça

24 Район - etrap, etrap merkezi

25 Аффикс - goşulma, affiks

Görşümüz ýaly, aýal-gyzlar we erkekler üçin käbir ortalyk atlaryň bardygyna seretmezden, her jynsyň wekiline dakylýan at aýry-aýry manyly sözlerden emele gelýär.

GEZEGEN ATLAR

Halklaryň arasyndaky dürli gatnaşyklar netijesinde käbir atlar ençeme milletlerde duş gelýär (biz bu ýerde manydaş atlary göz önünde tutmaýarys. Meselem, Arslan, Ýolbars, Şir diýen türkmen, Lew diýen rus, Haýdar, Asat ýa-da Eset diýen arap, Arystan diýen gazak, Leon diýen grek atlarynyň ählisi «ýolbars» diýen manydadyr).

Görnükli dilçi alym N.A.Baskakow ruslarda duş gelýän türki atlar we familiýalar barada 10 sany ylmy makala ýazdy. Şeýle işlerde bellenişine görä, Turgenew («türgen» sözünden, Timirýazow (temirnyýaz), Karamzin («Garamürze diýen adyň familiýa geçen görnüşi), Keldyş (Geldi-ş) ýaly ençeme görnükli şahslaryň familiýalary türki halklaryň sözlerinden emele gelipdir. Öz gezeginde, türkmenler hem beýleki halklaryň atlaryny kabul edipdirler.

Öň belleýşimiz ýaly, araplaryň basyp alan ýerlerinde arap atlary, şonuň ýaly-da, arap antroponimiýasyna araplaşan grek, ýewreý atlarynyň ençemeci giň gerim bilen ýaýrapdyr. Emma bu atlar olaryň asyl boluşlary ýaly däl-de, her diliň fonetik aýratynlyklaryna laýyklykda birneme üýtgedilip kabul edilipdir. Ynha, Ýusup diýen ada üns beriň. Ol türkmençe Ýusup, özbekçe Ýusuf, azərbayjança Ýusif, gazakça Jusup,

rusça Osip, inlisçe Josef, Grekçe Ýosef, italyýança Juzeppe, isança Hose, wengerçe Iojeť, frantsuzça Žozef, portugalça žuze, gruzinçe Iosif ýaly dürli fonetik wariantlarda ulanylsa-da, onuň asly ýewrýçe «gözel» we «köpelsin» diýen iki manyny aňladýan sözden emele gelipdir. Bu ady soňra grekler, olardan hem araplar we beýleki halklar kabul edipdirler. Isa (Isos Hrastos), Musa (Moýseý), Süleýman (solomon), Ýunus, Ýakup (Ýakob) ýalylary hem şeýle atlaryň hataryna goşmak bolar.

Ynha, türkmenlerde Isgender atly olganlar bar. Eýsem, bular özleriniň Aleksandr makedonskiý, Aleksandr Newskiý, Aleksandr Puşkin ýaly meşhur şahslar bilen atdaşlygyna beri bilýärmikäler? Bu adyň döreýiş taryhy, gysgaça, şeýledir.

Arap medeniýetine gadymy grek ylmy örän güýçli täsir edipdir. Aleksandr Makedonskiniň (arapça Iskander Zülkarneýniň, ýagny Isgender iki şahlanyň) basybalýşlary bu täsiri has güýçlendiripdir. Netijede, araplar grekleriň diňe bir ylym we medeniýetini däl, eýsem ençeme sözlerini, şol sanda adam atlaryny hem kabul edipdirler. Bu sözler arap grammatikasynyň kanunlaryna boýun egdirilip özleşdirilipdir.

Aglaba arap sözleriniň öňünden «al» diýen artikliň (anyk bir zady, predmenti²⁶ (предметн) bildirýän goşulmanyň) getirilýändigini siz bilýänsiňiz: al-Jezaýyr (Aljir), al-jebra (algebra), al-kuhl (alkogol), al-Horezmi (lagorifma, bu söz alym al- Horezminiň ady bilen baglanyşyklydyr), al- Kimiýa (himiýa) we ş.m. Jyns atlardan emele gelen adam atlaryna (meselem, al-Kaşgary, al-Biruny, al-Horezmi ýaly ýer-ýurt atlarynda «al» artikli ulanylmaýar, çünki adam ady sonsuzam anyk zady—belli bir şahsy bildirýär ahyry! Hut şonuň üçin makedoniýaly sekerdäniň «erkekleriň goragçysy» manysyndaky Aleksandr diýen grek adynyň «al» bölegini araplar ýaňlyşlyk bilen goşulýan artikli hasaplapdyrlar we ony aýryp taşlapdyrlar. Netijede, Alaksandr ilki Iskandra, soňra

26 Предмет - zat, predmet, punkt, obýekt,

hem, sesleriň gezekleşmek (metateza «метате́за») kanuny esasynda, iskandere (Isgendere) öwrülipdir («al» bilen başlanýan keseki sözleriň—jyns atlaryň ählisi şeýle ýagdaýa sezewar edilipdir. Meselem, araplar «eliksir» we «almaz» sözlerini hem «iksir» we «mas» görnüşinde ulanýarlar).

Türkmen adam atlarynyň ummasyz köp bölegini türki sözler eýeleýär. Arap we pars sözlerinden hasyl bolan atlar hem esli bar. Şonuň ýaly-da, türkmen antropnimiýasynda mongol, grek ýewreý, rus sözlerine-de duş gelyäris.

ADY ÖZI BILEN GARRASYN!

Täze dünýä inen çaga at goýmak üçin çaklanja toý edilýär, pişme bişirilýär, süýji seçilýär. Haýsydyr bir at saýlanyp alnandan soňra, biz çagany we onuň ýakynlaryny täze at bilen gutlaýarys: Ady özi bilen garrasyn! Gutly at bolsun! Görün, nähili gowy arzuw: Ady özi bilen garrasyn! Dogurdan-da, adamyň ady—onuň ömürlük ýoldaşy. Günde-günaşa çalşyrylypdurur ýaly, ol egin-eşik däl.

Gündogar halklarynyň arasynda gadymdan gelýän dana aýtgy bar. Şol aýtgä görä, ogul-gyz ata-enesiniň önünde elmydam borçly, emma ene-atanyň öz çagasynyň önünde üç sany borjy bar: 1) çaga gowy at dakmak, 2) ony okatmak we 3) öýli-işikli etmek. Diýmek, ene-atanyň ilkinji borjy öz çagasyna gowy at dakmakdyr. Hut şonuň üçinem ýaş çagalara at dakylanda, olaryň ýeňil-ýelpaý däl-de, düýpli oýlanyşmagy, «ýedi ölçäp, bir kesmegi» gerek.

Beýik Oktýabr sosialistik rewolýusiýasynyn, ýeňmegi bilen halklaryň aň-düşünjesinde, medeniýetinde uly özgerişler boldy, çagalara at goýmaklyk hukugy hem molla-müftüleriniň , metjid-ybadathanalaryň ygtyýaryndan aýrylyp, halkyň öz eline berildi. Gadymdan gelýän gowy atlar bilen birlikde, çagalara Azat, Şöhret, Rahat, Parahat, Ýeňiş, Şatlyk, Erkin, Erkli ýaly täze manyly atlar hem dakylp başlandy. Bu, elbetde, gutlamaly zat.

Ýöne, şunuň bilen birlikde «täzeçillige» kowalaşan käbir ene-atalaryň has öte geçendigini, çagalaryň adyny «oýunjaga» öwrendigini hem bellemelidiris. Türkmenistanyň dürli raýonlarynda Maşyn, Traktor, hatda Ferme²⁷ (Ферме) , Dohod («girdenji») Lampa («çyra») ýaly atlar hem duş gelýär. Şunuň ýaly atlaryň köpüsi eýesi bilen deň ýaşap bilmeýär, çünki çaganyň aklyly ýetenden soň, özüniň gülkünç adyny çalşyrtmak bilen bolýar.

Eýsem, nähili atlary saýlamaly? Öňi bilen, at bolmak ukynbana eýe bolan, bu barada wagt synagyndan geçen sözleri saýlap almak gerek. Adamyň ady sözlerden bolýar, emma hemme söz at bolup bilmeýär. Käbir mysallar. Siz gyzlara Pamyk, Akpamyk ýaly atlaryň dakylýandygyny bilýänsiňiz (çigdi alnan pagta «pamyk» diýilýär), emma Türkmenistanyň esasy baýlygy bolan «pagta» sözi at hökmünde ulanylmaýar geçip ýetişmändir. Ýa-da miweleriň we ir-iýmişleriň adyny alyp göreliň: Miwe, Alma, Badam, Üzümgül, Hurma! Öwrenişen atlarymyz, şeýle dälmi? Gawunyň, garpyzyň, şetdalynyň, garalynyň tagamy ýokarda sanalanlaryňkydan asla kem bolmasa-da, olaryň adyny antroponimiýa kabul etmändir. Başga bir mysal: Sülgün, Tawus, Toty, Käkilik, Sona, Laçyn, Bilbil ýaly guşlaryň ady dakylan gyzlar bar. Biz olaryň adyny adaty ýagdaý, bolmaly zat hasap edýäris. Emma owadanlygy boýunça-da, saýraýşy babatda-da ýokardaky guşlardan pes oturmaýan meýne, gaz, ördek, sakarbarak,

27 ферма - ferma, hojalyk, çaty ,Farm (english)

gotan, geçiğuş, serçe... ýalylaryň adyny adam ady hökmünde ulanmaýarlar. Bardy-geldi, bir adama Kaşgaldak ýa-da Leglek diýip ýüzlenäýseler, siz olaryň atlarynya, gürrüňsiz, çünki biziň gulagymyz adam ady hökmünde beýle sözlere öwrenişmändir.

Diýmek, öwrenişilen, gulagyň endik eden sözlerni seçip almak çagalara at dakmagyň ilkinji şertidir.

Ikinjiden, çagalara oňat arzuwy, ýagşy niýeti özünden besleýän gowy manyly atlary dakmak gerek. Eýsem Porsy, Çöp, Italmaz, Doýduk, Gyzsoňy ýaly atlar bilen deňeşdirende, Batyr, Myrat, Bahar, Gözel, Akmyrat, Toýmyrat ýaly atlaryň manysy ýakymly ahyryn!

Üçünjiden, aýtmak üçin aňsat, gelşikli atlary çagalara dakmak gerek. Çendenaşa uzyn, aýtmasy kyn atlaryň gysgaldylýandygy hemmelere mälimdir (Muhemmetgurban, Çaryýarberdi ýaly atlary gyssag arada birbada aýdaýmagam aňsat däl). Emma bu aýdylyan pikirden goşma atlary dakmaly däl diýen netijäni çykarmak bolmaz, çünki ata-babalarymyzyň eý gören, asyrlaryň dowamynda taraşlap, biziň günlerimize ýetiren Güljemal, Aýjemal, Gülşirin, Akmaral, Atamyrat, Döwletgeldi ýaly ençeme atlaryndan yüz öwürmek nädogry bolar.

Dördünjiden, dokumentlerde (klas žurnallarynda, spisoklarda²⁸ «списокларда») we gündelik resmi aragatnaşykda adamyň ady ýekelikde däl-de, familiýalar, häzirki wagtda bolsa atasynyň ady bilen bilelikde ulanylýar. Şonuň üçin çaganyň ady onuň familiýasy we atasynyň ady bilen sazlaşykly bolmalydyr.

Görşümüz ýaly, ýaş çaga at saýlamaklyk juda çylşyrymly meseledir. Çaga ulalandan soň, öz adyndan utanmaz ýaly, gelşikli at dakany üçin, ata-enesinden nägile bolmaz ýaly, soňra öz adyny çalşyrtjak bolup, azara galmaz ýaly atlaryň seçilip alynmagy zerurdyr. Bu asyly meselede ýaşlar, komsomol guramalary, ýaşulular sowetleri, ZAGS býurolary²⁹

28 Список - alynmaly, sanawnama, sanaw, golýazma

29 Бюро - býuro, edara,

(бюролары) hem çetde galman, ýaş ata-enelere hemaýatçy, maslahatçy bolmalydyrlar.

Goý, çagalary olaryň ady, adyny hem özleri bezesin!

Goý, çagalaryň ady özi bilen garrasyn!

ADAM ATLARYNYŇ GYSGAÇA DÜŞÜNDİRİŞLİ SÖZLÜGI

Sözlüge ähli atlar däl-de, käbir sözler girizildi. Şeýle sözleriň aglabasy goşma atlaryň sostawynda hem ulanylyp bilýär.

Sözlükde ulanylan şertli gysgaltmalar: a.—arapça, p.—parsça, t.—täjikçe, ser.—sereden.

ERKEK ATLARY

Aba — dialektlerde bu söz «ata», «kaka» we «kakanyň erkek dogany» ýaly manylary aňladýar.

Abdy (a.) — arapça abd—«gul». Abdylla ýaly goşma adyň gysgalan görnüşi.

Abdykerim (a.) — keremliniň, sahawatlynyň, jomardyň (allanyň) guly.

Abdylla (a.) — allanyň guly.

Abdyrahman a.) — mähirliniň (allanyň) guly.

Abdyrahym (a.) — rehimliniň (allanyň) guly.

Abdyresul (a.) — allanyň ilçisiniň (pygamberiň) guly.

Abdysetdar (a.) — geçirimliniň (allanyň) guly.

Abraý (p.) — atly-abraýly.

Abraýguly — abraýly gul, atly-abraýly ogul.

Abyl (a.) — ata. Gysgalan at.

Aga — uly erkek dogan. Bu at «kiçilere aga bolsun» diýen manydadyr.

Agageldi — agasy gelende bolan ogul.

Agajan — agasynyň jany, ezizi.

Agahan — agalaryň hany.

Agöýli — ak (bagtly) öýüň eýesi.

Adyl (a.) — adyl, hemmä deň seredýän.

Azym (a.) — beýik, uly.

Aýguly — aýyň guly.

Aýdogdy — täze aý doganda bolan çağa.

Aýmyrat — aýly gijede doglup, maksat-myrada ýetiren ogul.

Aýhan — aýlaryň hany.

Aýyt, Haýyt (arapça rýt) — baýram.

Akmuhammet — bagtly we öwgä mynasyp.

Allaberdi — allanyň beren çagasy.

Allaguly — allanyň guly.

Allanazar — allanyň nazary bilen doglan.

Almaz —1) Italmaz diýen adyň gysga görnüşi; 2) kesgir, ýiti akylyly.

Alty —1) altynjy; 2) altybarmakly.

Aly (a.) — belent derejeli.

Arslan — arslan ýaly güýçli, batyr.

Artyk — bedeninde artykmaç ösüntgisi bolan.

Ata —1) ata bolsun; 2) atasynyň ady dakylan.

Ahmet (a.) — öwlen, öwgüsi ýeten.

Açyl — keselden gutul.

Aşyr (a.) —1) aşyr aýynda doglan; 2) onunjy, ýagny muharram aýynyň 10-nji güni doglan.

Aýaz — aýazda doglan.

Baba —1) baba bolsun; babasynyň ady dakylan.

Bagşy — bagşy ýa-da bagşy ýaly abraýly bolsun.

Bagybek — uzak ýaşasyn, ölmesin.

Bazar —1) bazar günü doglan; 2) gelim-gidimli, şagalaňly.
Baýram — baýramçylykda doglan.
Baky (a.) — uzak ýaşasyn, ölmesin.
Begenç — maşgalany begendiren.
Bezirgen (p.) — bazarçy, täjir, söwdagär.
Beki — jany bek.
Bekpolat — polat ýaly bek.
Boran — boranda doglan.
Borjak — borjak ýaly berk, kynçylygy ýeňişli.
Böke — pälwan, güýçli.
Böri — böri ýaly çydamly, berk.
Buga — öküz, öküz ýaly güýçli.
Bugra — iki örküçli düýe, güýçli.
Bähram (p.) — mars planetasy, ýagny ýyldyz ýaly parlak.
Bäşim —bäşinji oglum.
Wagyt (a.) ýeke, ýalňyz (allanyň ady).
Weýis (a.) — güýçli, kuwwatly.
Wekil (a.) — köpçüligiň, ilň wekili, ynamly adam.
Weli (a.) — ýakyn kişi ýa-da akylyly adam, serdar.
Wepa (a.) — wepaly.
Gadam (a.) — ädim, ýagny ädimi batly bolsun.
Gaýgysyz — şadyýan, gam çekmeýän.
Gaýrat (a.) — gujurly, gaýratly.
Gaýyp (a.) — gözden gaýyp bolan, ýogalan, mukaddes.
Galkan — goragçy, goraýjy.
Galpak — garagalpakly, saçly doglan.
Gammar (a.) — torgaý (Allanyň gulunyň ady).
Gaplaň — gaplaň ýaly güýçli, çalasyn.
Garly — gar ýaganda doglan.
Garry — garrylaryň ady dakylan.
Genje, Genji, Genjim — iň kiçi çaga, bäbek.
Gowşut —1) maksada ýetiren; 2) ene-atasyna sag-aman
gowşan.
Goç, Goçgar — batyr, güýçli, goç ogul.

Guwanç — ata-enesini begendiren, guwandýran.
Gurban (a.) — gurban aýynda doglan.
Gurt — gurt ýaly çydamly, jany berk.
Gutly — bagtly.
Güýç — güýçli, kuwwatly ýa-da ene-atasyna güýç getiren.
Gündogdy — gün doganda bolan.
Gylyç — gylyç ýaly ýiti, kesgir, uzak ümürli.
Dawut (ýewreýçe) — söýgüli, mähirli.
Daňatar, Daňgeldi — daňdan doglan.
Daşpolat — daş we polat ýaly berk, sagdyn, uzak ömürli.
Demir, Temir — demir ýaly jany berk, sagdyn, ömri uzak.
Derýa, Deňiz — joşgunly, giň göwrümlü.
Dilew, Dilegberdi — dilenip, ýalbarylyp alnan
Doly — 1) aý dolanda doglan; 2) saçaýy doly bolsun; 3) kemis doglan çaga soňra doluşsyn.
Döwlet (a.) — döwletli.
Döwran (a.) — döwrüň, zamananyň ogly ýa-da döwran sürsün.
Dönmez — ölmez, yzyna dönmez.
Durdy — uzak ýaşasyn, ölmesin, dursun.
Duşem, Duşy, Tuşy (p.) — duşenbe güni doglan.
Ýegşem (p.) — ýekşenbe güni doglan.
Ýowlýars — batyr, ýola gidenler aman gelsin; 2) ýolda doglan çaga aman bolsun.
Ýolbars — ýolbars ýaly batyr, sagdan, güýçli.
Ýoldaş — kakasynyň ýa-da agasynyň ýoldaşy, hemrasy bolsun.
Japar (a.) — behişt çeşmesi, derýa.
Jelal (a.) — beýik, mertebesi belent.
Jelil (a.) — beýik, mertebesi belent.
Jemşit (p.) — owadan, gymmatly (Eýranyň mifik şasynyň ady).
Jepbar (p.) — gudratly, güýçli (allanyň ady).

Jomart (p.) — sahy, eli açyk.

Jora (p.) — ikinji ogul, hemra.

Juma (a.) — jemlenilýän gün, ýagny juma (anna) günü doglan.

Jyga — başyň täji, jygasy.

Zahyr, Zaýyr (a.) — kömekçi ýa-da röwşen ýüzli.

Isa (ýewreyçe) — allanyň ýalkany.

Isgender — grekçe Aleksandr diýen adyň arapça görnüşi.

Manysy: «erkekleriň, mertleriň goragçysy, penakäri».

Işan (p.) — olar, ýagny ruhanylaryň adynyň 3-nji ýöňkemedede ulanylýan görnüşi.

Kadyr (a.) — her bir zady başaryan (allanyň ady).

Kaka — kakasynyň ýa-da atasynyň ady dakylan.

Kasym (a.) — deň bölünji, paýlaýjy.

Kaýum (a.) — gaýym, üýtgemeyän, baky (allanyň ady).

Kemal (a.) — kämillik, ýetişinlik.

Kerwen (p.) — oglumyz köp, ýagny hatar-kerwen bolsun.

Kerim (a.) — asylly, keremli, sahy.

Kömek — kömekçi, ýardamçy.

Kössek — kössekli, duşalan, ýagny ölmesin.

Kuwwat (a.) — güýçli, kuwwatly.

Kuly — (allanyň) guly.

Küren — ogul köp bolsun, küren oba bolsun.

Kyýas (a.) — nusga, ýadygärlik.

Mawy — mawy gözli.

Mansur (a.) — ýeňiş.

Mahmyt, Mahmut (a.) — öwlen, magtalan.

Mergen — ökde atyjy, mergen.

Merdan (p.) — mertleriň, batyrlaryň serkerdary.

Meret — meret aýynda doglan.

Molla — okumyş, bilimli.

Möwlam (a.) — ýaradan (allanyň ady).

Möjek — möjek ýaly çydamly, uzak ömürlü.

Mukym (a.) — baky, ömürlük, oturymly.

Murtaza (a.) — saýlanan, seçilen.
Musa (gadymy müsür dilinde meşu) — çaga, bäbek
 («töwratda» Moiseý).
Mustapa (a.) — arassalanan, saýlanan.
Muhammet (a.) — öwgä mynasyp, öwürlýän.
Muhat — muhammet diýen adyň gysga görnüşi.
Muhtar (a.) — saýlantgy.
Myrat (a.) — islegli, garaşylýan; myrat-maksada ýetirýän.
Myhmangeldi — myhman gelende doglan.
Mälik (a.) — häkim, hökümdar.
Mämmet, Mät — muhammet diýen adyň gysga görnüşi.
Mäti (a.) — dogry ýol salgy beriji.
Nagym (a.) — bagtly, rahat ýaşayan.
Nazar (a.) — garaýyş, ýagny allanyň nazary bilen doglan.
Naýza — naýza ýaly ötgür.
Narzy (a.) — wada edilen.
Naryman (p.) — mert, ruhy güçli.
Nasyr (a.) — kömekçi, ýeňişli.
Nedir (a.) — seýrek, duş gelýän.
Nezir (a.) — ministr.
Nepes (a.) — dem, howa, ýagny allanyň nepesi bilen
 doglan.
Nesim (a.) — daň şemaly, ýagny ýakymly.
Nöker — dost, nöker.
Ojar — ojar ýaly çydamly, dözümlü.
Omar (a.) — dirilik, ömürli.
On — onunjy.
Oraz — 1) bagt; 2) oraza aýynda doglan.
Orak — kesgir, ötgür; uzak ömürli.
Orun — ölen ogluň ornuna gelen.
Osman (a.) — mert, gorkmazak.
Öwez (a.) — ölen çaganyň ornuna, öwezine gelen.
Öde — 1) ynamy ödesi; 2) öwezine, ornuna gelen.
Ölmez — ölmesin, uzak ýaşasyn.

Öre —1) keselinden örlesin; 2) sütün, maşgalanyň diregi (Daşhowuz); dördünji çaga (Daşhowuz).

Paýzy, Paýzylly (a.) — allanyň sahylygy.

Palta — ötgür, ýiti, uzak ömürlü.

Peleň — güýçli, batyr.

Penji (p.) — başınjy.

Perde (p.) — perdeli, tuwakly doglan.

Pirguly — piriň guly.

Polat — polat ýaly berk.

Pürli — şahaly, ýagny köpelsin.

Pygam (a.) — habar, derek, buşluk.

Pälwan (p.) — güýçli.

Rahman (a.) — mähirli (allanyň ady).

Rahym, Rehim, Reýim (a.) — rehimli, mähirli (allanyň ady).

Rejep (a.) — rejep aýynda doglan.

Remezhan (a.) — remezan aýynda doglan.

Resul (a.) — wekil, ilçy.

Reşit (a.) — akylyly, dogry ýol bilen barýan.

Rozy — oraza aýynda doglan.

Röwşen (p.) — şöhleli, röwşen.

Rustem (p.) — daýaw, batyr.

Rähmet (a.) — minnetdar, bereket.

Sazak — sazaky ýaly çydamly, dözümlü.

Salam, Salamat (a.) — sag, sagdyn, dynç.

Salyh (a.) — gowy, güler ýüzli ýa-da dogry ýol görkezijy.

Sanjar, Hanjar — ötgür, ýiti, kesgir, ýeňişçi.

Sapa (a.) — sapaly, ýürekdeş, arassa.

Sapar (a.) —1) sapar aýynda doglan; 2) atasy sapara (syýahata) gidende doglan.

Sary — saryýagyz, arassa.

Satlyk — satylan, ýagny uzak ýaşasyn.

Sahy — jomart, eli açyk.

Seýit (a.) — jenap, hormatly.

Selim (a.) — sagdyn, sagat.
Semet, samat (a.) — baky, ömürlük.
Serdar (p.) — ýolbaşçy, başlyk.
Setdar (a.) — geçirimli (allanyň ady).
Soltan (a.) — häkim, patyşa.
Sopy (a.o — arassa, päk; sopy).
Söýeg — daýanç, söýget.
Söýün (a. Husain) — oňatja, gowuja.
Söhbet (a.) — söhbetdeş, hemra.
Suhan (a.) — şöhratly, belent (allanyň ady).
Süleýman (ýewreýçe) — rahat, goralan.
Sylapberdi — (Alla) sylap berdi.
Satdyh (a.) — dogruçyl.
Sähet (a.) — sähetli, bagtly günde doglan.
Tagaý, Tagy — daýy. (?)
Tagan — jany berk, ýaşy uzak bolsun.
Taýly — ikinji ogul.
Taýmaz — ölmez, uzak ýaşar.
Tarlaň, Tarlan — tarlan ýaly batyr, dogumly.
Tahyr, Taýyr (a.) — päk, arassa, köstsüz.
Taş, Daş — daş ýaly berk, çydamly, ömürlü.
Tirkeş — yzly-yzly tirkeşsin, ogul köp bolsun.
Togtamyş, Togtar — dursun, gitmesin, ölmesin.
Toýly — toý güni doglan ýa-da toýy köp bolsun.
Töre — 1) ýolbaşçy, oňbaşçy; 2) üçünji, käýerde dördünji çaga.
Ugurly — gowy ugra gidýän, akyllý.
Ulug, Ulugberdi — uly (ýagny alla) berdi.
Habyp (a.) — söýgüli, dost.
Hajy (a.) — hajy kabul bolan.
Haýdar (a.) — ýolbars, güýçli.
Hakberdi — hak (alla) berdi.
Halym (a.) — mylaýym, güler ýüzli, jomart, sahy.
Han — abraýly, atly, ile baş bolsun.

Hapyz (a.) — goragçy, saklaýjy.
Hasan (a.) — gowy, oňat.
Hatam (a.) — çözüji, ýiti.
Haşym (a.) — hormatly.
Hezret (a.) — jenap, hormatly.
Hekim (a.) — bilgiç, akylyly, tebip.
Hemdem (p.) — ýürekdeş.
Hemze, Hamza (a.) — ýiti, ötgür.
Hemra (p.) — ýoldaş, hemra.
Hoja (a.) — jenap, halypa.
Hommat — muhammet diýen adyň gysga görnüşi.
Hümmet (a.) — hümmetli, güýçli, baý.
Hüseýin, Söýün (a.) — oňatja, gowuja.
Hydyr (a.) — ebedi diri (pygamberiň ady).
Çaly — çöl akasiýasy (акациясы) ; çaly ýaly çydamly, berk.
Çary (a.) — dördünji.
Çerkez — çerkez ýaly çydamly, berk.
Çopan, Çoluk — maldar bolsun.
Çoýan (Çoýun) — çoýun ýaly berk, çydamly.
Çöli — çölde doglan.
Çäşem (p.) — çarşenbe güni doglan.
Şaýmerdan (p. Çah –e merdan) — mertleriň şasy.
Şatlyk — çadyýanlyk (täze at).
Şemsi (a.) — güneşli, ýagny nurly. (Şemsiýe — gyz ady).
Şerap (a. Şaraf) — abraýly, şöhratly (Şerapat gyz ady).
Şerip (a.) — mukaddes, abraýly, meşhur, asylyly.
Şir (p.) — ýolbars, şir, ýagny batyr.
Şöhrat — şöhratly (täze at).
Şyh (a.) — goja, dini ýolbaşçy.
Ybraýym (ýewreýçe Abraham) — halklaryň atasy.
Yzbasar — atasynyň yzyny, ornuny tutsun.
Ylýas (ýewreýçe) — allanyň kuwwaty.
Ymam (a.) — namazda öňde durýan, ýolbaşçy.

Ysmaýyl (ýewreýçe) — alla eşidýär.

Eýe, Ege, Egem, Eýäm — allanyň ady (eýäm, ýagny allam berdi).

Eziz (a.) — gadyrly, söýgüli, eziz.

Eýýup (ýewreýçe) — hormatly.

Ekber (a.) — iň uly, iň belent.

Emin (a.) — ynamdar, wekil.

Emir (a.) — önbaşçy, ýolbaşçy, hökümdar.

Erkin — erkin ösýän.

Esen — hasan, ýagny oňat.

Eset, Esat (a.) — ýolbars; güýçli.

Ýusup (ýewreýçe) — köpelsin.

Ýagmyr, Ýagdy — ýagş ýagyp durka doglan.

Ýagty — ýagtylyk, nurly.

Ýazberdi — 1) Nyýazberdi; 2) ýazda doglan.

Ýaýlan, Ýaýlym, Ýaýyl — ýaýylsyn, köpelsin.

Ýakup (ýewreýçe) — atasynyň yzyny, ornuny tutsun.

Ýalkapberdi, Ýalkap — allanyň ýalkap bereni.

Ýalkym — ýalkymly, şöhleli (täze at).

Ýaradan — döreden (allanyň ady).

Ýaran — ýoldaş, hemra.

Ýaraş — ýaraşykly, gelşikli.

AÝAL-GYZ ATLARY

Abadan (p.) — abadan, abadançylyk.

Agabeg — agasynyň begi.

Agabike — agasynyň bikişi.
Agagül — agasynyň güli.
Agajemal — agasynyň gözel ýýasy.
Ajaýyp (a.) — geň, täsin, ajap.
Aýbahar — baharda doglan aý ýaly gyz.
Aýbibi — aý ýaly owadan gyz.
Aýbike — aý ýaly gözel gyz.
Aýbölek — aýyň bölegi.
Aýbäbek — aý ýaly çaga.
Aýgözel — aý ýaly gözel.
Aýdolan — aý dolanda doglan.
Aýjahan — älem-jahanyň aýy.
Aýjemal — aý ýaly gözel.
Aýna — 1) Anna, Adine (a.) ; 2) aýna ýaly gözel, päkize.
Aýnabat — aý ýaly gözel, nabat ýaly süýji.
Aýnur — aýyň nury.
Aýogul — aý ýaly gözel gyzyň zyndan ogul bolsun.
Aýperi — aý ýaly gözel peri.
Aýsenem — aý ýaly owadan.
Aýsere — aý ýaly gözelleriň seresi.
Aýsoltan — aý ýaly gözelleriň soltany.
Aýsuluw — aý ýaly owadan (suluw — «owadan»,
 «gözel»)
Aýtuwak — perdede doglan aý ýaly gyz.
Aýtäç — täçli, aý ýaly gyz.
Aýçemen — aý ýaly owadan; gülleriň çemeni.
Akbibi — bagtly we mähriban gyz ýa-da bagtly hanym.
Akbike — bagtly gyz, bagtly hanym.
Akbäbek — bagtly çaga.
Akgözel — bagtly, gözel çaga.
Akgül — bagtly, gül ýaly gyz.
Akjahan — bagtly we açyk, giň göwürimli gyz.
Akjemal — bagtly we owadan gyz.
Akmaral — bagtly we gözel gyz.

- Akmaýa** — bagtly we maýa ýaly ýuwaş.
- Akmeňli** — bedeninde meňi bolan bagtly gyz.
- Aknabat** — bagtly we süýji dilli.
- Akpamyk** — bagtly we pamyk ýaly mylaýym.
- Alma** — alma ýaly
- Altyn** — gymmat bahaly.
- Arzuw** — arzuw bilen ýetilen.
- Bahar** — baharda doglan, şadyýan.
- Bibi** — hanym, gyz dogan.
- Bike** — hanym, begim.
- Bilbil** — saýrak dilli, şol owaz.
- Bossan** — gözel, bagy-bossan ýaly ýakymly.
- Geňlik** — geň, täsin gyz.
- Göwher** — gymmat bahaly, gözel.
- Gunça** — gülüň gunçasy.
- Gül** — gül ýaly owadan.
- Gymmat** (a.) — gymmat bahaly.
- Gyrmyzy** — gözel, owadan.
- Datly** — süýji, şirin dilli.
- Dessegül** — gülüň dessesi owadan, gözel.
- Doýduk** — gyzymyz ýeterlik.
- Döndi** — şu gyzyň yzyndan ogul bolsun (ogla dönsün).
- Dünýä** — dünýä ýaly owadan.
- Dünýägözel** — dünýäde iň gözel.
- Dürjermal** — dür ýaly gözel, owadan, gymmat bahaly.
- Dürli** — 1) şu gyzyň yzyndan ogul bolsun (dürlülensin) ;
- 2) Dürjermal ýaly goşma adyň gysgalan görnüşi.
- Ýeter** — gyzymyz ýeterlik, indi ogul bolsun.
- Jahan** (a.) — dünýä, ýagty giň göwrümlü ýa-da iň owadan.
- Jemal, jemile** (a.) — owadanlyk, görkem, gelşikli.
- Jennet** (a.) — behişt, uçmah.
- Jeren** — jeren ýaly owadan, gelşikli.
- Jeýran** -
- Zeýnep** (a.) — doly, dolmuş ýa-da belent, güýçli.

Zöhre (a.) — ýagty, ýaldyrawyk (daň ýyldyzy).
Zyba (p.) — owadan, görkli.
Zylyha (a.) manysy belli däl, ähtimal, ýakyn garyndaş.
Kamar (a.) — aý, ýagny owadan, ýüzi nuly.
Keýik — keýik ýaly çalasyn, owadan, görmegeý.
Kümüş — gymmat bahaly, gözel.
Leyli (a.) — liliýa (gül), ýagny owadan, gözel.
Läle — gül, gülzar.
Maýsa — maýsa (bahar) wagty doglan ýa-da owadan, göwün açyk.
Mama — mamasynyň ady dakylan ýa-da mama bolsun.
Maral — maral ýaly owadan, gelşikli.
Mahym (p.) — aý, meniň aýym.
Maýa — maýa ýaly ýuwaş, owadan.
Merjen (a.) — gymmat bahaly, owadan.
Miwe — miwe ýaly süýji, şirin dilli.
Mugja — gülgün gunçasý.
Mylaýym — ýuwaş, mylaýym.
Mähri (parsça «mah-ruý») — aý ýüzli, owadan.
Nabat (a.) — şirin-şeker, süýji dilli.
Nowbahar, Nopar (p.) — täze bahar, ýagny baharda doglan.
Nurjahan (a., p.) — dünýä şöhle saçýan, jahanyň nury.
Näzik — mylaýym, näzik.
Owadan — gözel, görmegeý.
Ogul (ogulbagt) — şu gyzyň yzyndan ogul bolsun.
Otaga — belent mertebeli, başyň täçi.
Pamyk — mylaýym, hoş gylykly.
Parahat (a.) — ýuwaş, asuda, bagtly.
Parça — ýüpek ýaly ýümşak, mylaýym.
Patma (a.) — süýtten aýrylan.
Sadap (a.) — 1) sadap ýaly owadan; 2) dişli doglan.
Sapdy (Ogulsapdy) — şu gyzyň yzyndan ogul bolsun (ogul sapsyn).

Selbi, Serwi — serwi ýaly gelşikli, syratly, owadan.
Senewer, Senuber (p.) — sosna, sosna ýaly uzyn boýly, gelşikli.
Senem (a.) — gözel, görkli.
Sere — görkli, gyzlaryň seresi.
Solmaz — gülesin, ölmesin.
Sona — sona ýaly owadan, görmegeý.
Suray (a.) — owadan, şöhleli (Surayýa — ýyldyz ady).
Sülgün — sülgün ýaly owadan, görmegeý.
Sähra — sähra ýaly açyk, giň.
Sähragül — sähranyň güli, gözel.
Tawus — tawus ýaly owdan, gözel, gelşikli.
Taňgöl — geň gül, owdan, täsin gözel.
Tawşan — ullakan gözel, çalasyn.
Toty — toty ýaly owadan, saýrak.
Tumar — eý görülyän, guwanylyan.
Tylla — gymmat bahaly.
Uzuk — owadan, gelşikli, görmegeý.
Hajar (ýewreýçe) — göçe, göçüp ýören.
Hajat, Ogulhajat — ogul gerek.
Hatyja (a.) — ir doglan.
Hezzet, Ezzet — hezzetli, hormata mynasyp.
Hesel (a.) — bal, süýji dilli.
Humay (p.) — bagt guşy, owadan.
Hurma — hurma ýaly süýji, şirin dilli.
Hüýrjemal (a.) — peri ýaly gözel.
Çebşek — tawşanyň çagasy, gözi ullakan.
Çemen — gül dessesi, görkli, gözel.
Çynar — çynat ýaly uzyn boýly, syratly.
Çäjek, Jäjek — owadan, täsin.
Şeker — şirin-şerbet, süýji dilli.
Şemşat (p.) — şemşat agajy ýaly suratly, gözel.
Ybagül — ybagül, ýagny akyly, owadan.
Eje, Ejegül — enesiniň ýa-da mamasynyň ady dakylan.

Ene — enesiniň ady dakylan.

Äşe, Aýsa (a.) — ýaşayan, ýaşagyç, jany berk.

Ýaňyl — täzelen, ýagny indi ogul bolsun.

ERKEKLER WE AÝAL-GYZLAR ÜÇIN UMUMY ATLAR

Abat — Şikestsiz, bat.

Azat — erkana, azat.

Aman — sag-aman dünýä inen.

Anna (a.) — anna güni doglan.

Dursun, Tursun — ölmesin, uzak ýaşasyn, dursun.

Jöwher — gymmat bahaly.

Kekil, Käkil — çokul, depede goýulýan saç, ýagny çokully.

Kiçi — çagalaryň iň kiçisi.

Körpe — iň kiçi çaga.

Maksat (a.) — makastly, maksat-myrada ýetiren.

Mamur (a.) — ýaşajy, gülleýän, ömür sürýän.

Meňli — meňi, haly bolan.

Mährem (p.) — 1) Muharram aýynda doglan (Bharam ýa-da Mahram-Mars planetasy, ýaldyrawyk; 2) mährem, ýakyn.

Nazly, nüzli — 1) «Nyýazly» diýen adyň gysga görnüşi; 2) nüz-kereşmeli gyz.

Nar (a.) — nary, ýagny bedeninde uly gyzgylt tegmili bolan.

Nawruz (p.) — täze gün, ýagny täze ýylyň ilkinji güni

doglan.

Nur (a.) — şöhle, nur.

Nyýaz (p.) — diläp alnan, sowgat berlen (goşma atlaryň sostaw bölegi).

Sabyr (a.) — sabyrly, takatly.

Saýat (a.) — awçy, adamlaryň göwnüni awlap bilýän.

Togta — dur, gitme, aýak çek, ölmesin.

Tuwak — tuwakly, perdeli doglan.

Täze (Täzebaý, Täzegül) — täzelendi, täzelensin (şu ogluň yzyndan gyz ýa-da gyzyň yzyndan ogul bolsun).

Täç, Täçli, Täşli — 1) täji)uly garamatyl tegmili, haly) bolan; 2) başymyzyň täji.

Umyt — umydy, islegi ödän.

Hally — haly tegmili bolan.

Şirin (p.) — süýji, tagamly, şirin dilli.

Erke — erkin ösýän, göwnüne degilmeýän.

Ýunus (ýewreýçe) — kepderi, ýagny owadan.

Ýagşy — oňat, gowy.

Mazmuny

GIRIŞ	3
GADYMY GEÇMIŞE NAZAR	5
ADAM ATLARYNA BOLAN GADYMY GARAÝYŞLAR	9
ADAM ATLARYNYŇ DÖREÝŞINDÄKI KÄBIR AÝRATYNLYKLAR	
WE OLAR BILEN BAGLANÝŞYKLY DÄP-DESSLAR	15
GOŞMA WE SADA ATLAR UZYN WE GYSGA ATLAR	23
AÝAL-GYZ WE ERKEK ATLARY	28
GEZEGEN ATLAR	30
ADY ÖZI BILEN GARRASYN!	32
ADAM ATLARYNYŇ GYSGAÇA	36
ERKEK ATLARY	36
AÝAL-GYZ ATLARY	45
ERKEKLER WE AÝAL-GYZLAR ÜÇIN UMUMY ATLAR	50

«Magryf» NEŞRIRÝATY © AŞGABAT — 1978

ADYŇ NÄME?

Filologiýa ylymlarynyň kandidaty S.Atanyýazow «Adyň näme?» kitapçasynynda adam çagalykda dakylýan atlaryň ýüze çykyşy, olaryň aňladýan gurluşy hem olaryň üýtgäp durşy hakynda gyzykly gürrüň berilýär.

2019